SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum slovenského jazyka orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar

VÝKONNÝ REDAKTOR
František Kočiš

REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

J. Kačala, Dvojčlenná spojka *ešte (ani) — (a) už* 321
P. Ďurčo, Frazeologické jednotky s numerickým komponentom 325
D. Augustinská, Opakovanie v poézii . 332
J. Doruľa, Z histórie poľnohospodárskej lexiky v dvojpoľnom a trojpoľnom systéme . . . 342
M. Hayeková, Slovenský gramatik Fraňo Mráz 347

DISKUSIE

J. Furdík, O vzájomnom vzťahu slovotvorného a skloňovacieho systému 353
F. Ruščák, Pokus o vymedzenie epištolárneho štýlu 360

SPRÁVY A POSUDKY

Za profesorom Jozefom Štolcom. A. Habovštiak 368
Správa zo zasadnutia Medzinárodnej lingvistickej terminologickej komisie pri MKS. I. Masár . 370
KRUPA, V.: Jednota a variabilita jazyka. J. Bosák 372
SEKANINOVÁ, E.: Semantická analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine. E. Tibenská 374
Encyklopedická príručka ruského jazyka. S. Ondrejovič 378

ROZLIČNOSTI

Fíčr alebo fíčer? J. Lenhardt 380
Gramatický rod a skloňovanie názvu *Plejsy*. J. Jacko 381

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 46 — 1981
ČÍSLO 6

Ján Kačala

DVOJČLENNÁ SPOJKA **EŠTE (ANI) — (A) UŽ**

Ako dvojčlenná spojka sa výraz *ešte (ani) — už* charakterizuje v Slovníku slovenského jazyka (ďalej SSJ) v rámci hesiel *ešte* (I. zv., s. 374) a *už* (IV. zv., s. 751). Spracovanie tejto spojky na obidvoch citovaných miestach slovníka však nekorešponduje: v I. zv. sa hovorí, že táto dvojčlenná spojka vyjadruje prípustku. Hoci významový odtienok prípustky je v prvej vete súvetia s dvojčlennou spojkou *ešte (ani) — (a) už* prítomný a nemožno ho popierať, predsa len treba vziať do úvahy, že súvetie s prípustkovou vetou je podraďovacie, kým pri dvojčlennej spojke *ešte (ani) — (a) už* nijaký zreteľný signál podraďovacieho vzťahu nemáme. Naopak, nezáväzná, ale zvyčajná prítomnosť spojky *a* na začiatku druhej vety svedčí o tom, že súvetie treba hodnotiť skôr ako priraďovacie. Preto za adekvátnejšie pokladáme spracovanie dvojčlennej spojky *ešte (ani — (a) už,* ktoré nachodíme vo IV. zv. SSJ; tu sa píše, že táto spojka má časový význam. Ak si všimneme súvetie *Ešte ani nesvitalo, už ho vykúrila z domu* (Dobšinský), uvádzané v SSJ IV, ľahko zistíme, že medzi obidvoma vetami jestvuje naozaj časový vzťah: vo všeobecnosti by sme ho mohli charakterizovať opisom „ešte pred (úplným) prebehnutím (dokončením) deja pomenovaného v prvej vete sa neočakávane uskutočnil dej druhej vety". S týmto bližším vymedzením možno teda výklad významu dvojčlennej spojky *ešte (ani) — (a) už* v SSJ IV prijať.

SSJ však nedáva jednoznačnú odpoveď na otázku, či je táto spojka hypotaktická, alebo parataktická. Zo spracovania v hesle *ešte* by vyplývalo, že sa tejto spojke pripisuje hypotaktický ráz, lebo vyjadrovanie prípustky, resp. prípustkového vzťahu je charakteristické pre hypotaktické spojky *hoci, aj keď, i keď, čo hneď, napriek tomu, že.* Z vymedzenia významu spojky *ešte (ani) — (a) už* v SSJ IV takisto nemožno usúdiť, či sa chápe ako hypotaktická alebo parataktická. Pravda, podľa údajov uvedených v slovníku by sa

bolo možno nazdávať, že ide skôr o hypotaktickú spojku, lebo časový vzťah je zvyčajne obsahom hypotaktických spojok (hoci ako sekundárny sa môže vyskytovať aj v priraďovacom súvetí). Odpoveď na otázku, či je rozoberaná spojka hypotaktická a či parataktická, sa nedozvieme ani z akademickej Morfológie slovenského jazyka z r. 1966, lebo tu sa spojka *ešte (ani) — (a) už* nezaznačuje, hoci sa v tomto syntetickom opise morfologickej roviny slovenčiny podáva doteraz najúplnejší výpočet spojok a ich sémantická analýza.

Rozdiel medzi hypotaktickými a parataktickými spojkami je základný. Signalizuje, že členy syntagmy spojené spojkou alebo spájacím výrazom sú gramaticky nerovnocenné alebo rovnocenné (porov. Morfológia slovenského jazyka, s. 884). Gramatická nerovnocennosť sa adekvátne vyjadruje hypotakticky, gramatická rovnocennosť sa adekvátne vyjadruje parataktícky.

Ak máme tieto všeobecné konštatovania uplatniť pri dvojčlennej spojke *ešte (ani) — (a) už,* pričom sa oprieme o rozbor sémantického vzťahu medzi dejmi spojenými touto spojkou, zisťujeme, že členy syntagmy sú tu gramaticky rovnocenné a že medzi nimi ide o časový vzťah špecifikovaný tak, že obidva deje nasledujú tesne za sebou, pričom časovo predchádzajúci dej (možno ho nazvať nástupný) je prerušený časovo následným dejom (tento dej možno nazvať prerušujúci), takže prvý dej sa nerealizuje alebo sa realizuje neúplne. Vyjadrovanie tohto časového vzťahu sa opiera aj o význam prísloviek, resp. častíc *ešte — už* tvoriacich jadro dvojčlennej spojky *ešte (ani) — (a) už* (o vzťahu častíc a spojok porov. príspevok J. Bauera, 1964).

Časový vzťah medzi dvoma dejmi podrobne analyzovala na materiáli zo slovenských nárečí A. Ferenčíková (1976); pri významovo rovnocenných dejoch rozlišuje dva úzko súvisiace prípady (1976, s. 10):

1. „Druhý dej rýchle vystrieda prvý dej, skôr ako sa ten stačil naplno rozvinúť alebo dovŕšiť, resp. druhý dej svojím nástupom zabráni, aby sa prvý dej uskutočnil. Druhý dej sa teda predstavuje ako intenzívnejší alebo predstihujúci."

2. „Druhý dej nečakane zasiahne do plynúceho prvého deja a pretŕha jeho platnosť. Na rozdiel od predchádzajúceho významového odtienku pri tomto vzťahu vystupuje do popredia význam prekvapujúceho nástupu druhého deja."

Zo schémy pripojenej na konci autoreferátu však vyplýva, že aj takýto „časový vzťah významovo rovnocenných dejov" preberá A. Ferenčíková v rámci významovej štruktúry časového podraďovacieho súvetia. Podľa toho by boli aj spájacie výrazy formálne realizujúce takýto časový vzťah

rovnocenných dejov hypotaktické. No takýto záver nepokladáme za vecne odôvodnený, lebo vety spojené dvojčlennou spojkou *ešte (ani) — (a) už* sú, ako sme to už videli, gramaticky rovnocenné a nemožno tu hovoriť o gramatickej podradenosti jedného deja, resp. jednej súvetnej zložky druhému deju, resp. druhej súvetnej zložke. Čiže tu nejde o to, že by jeden dej časovo určoval druhý dej, resp. že by jeden dej vyjadroval časovú okolnosť druhého deja. Nemožno tu teda hovoriť o deji hlavnej vety a o deji vedľajšej vety; obidva deje sú dejmi hlavnej vety. Pozitívnym dôkazom gramatickej rovnocennosti obidvoch súvetných členov syntagmy je napokon aj možný výskyt základnej parataktickej spojky *a* ako nezáväznej súčasti rozoberanej dvojčlennej spojky.

Osobitnú pozornosť spájacím prostriedkom tohto typu venoval J. Oravec (1977). Na s. 154 uvádza viaceré analogické dvojčlenné spojky (napr. *ešte — a už, ešte — ale už, ešte — no už, ešte — avšak už; ešte len — a už, ešte len — ale už, ešte len — no už, ešte len — avšak už; ešte iba — a už, ešte iba — ale už* . . .) a zaraďuje ich medzi konfrontačné. Konfrontačné odporovacie súvetia „vyjadrujú odporovanie voľnejšie. Tvoria stupnicu prechodných prípadov od odporovacích súvetí k zlučovacím" (Oravec, 1977, s. 153). Konfrontačné odporovacie súvetia sú takto druhom odporovacích súvetí, v ktorých „sa spájajú vety preto, aby sa porovnávali ani nie tak ich spoločné ako skôr odlišné črty" (s. 153). Vnútri konfrontačných odporovacích súvetí rozlišuje autor tri varianty: vlastné konfrontačné, kompenzačné a prípustkové konfrontačné súvetia (s. 155). Na spájanie prípustkových konfrontačných súvetí slúžia okrem iného aj dvojčlenné spojky *ešte — už, ešte ani — a už, ešte iba — ale už, už — (a) ešte.* „V takýchto súvetiach je nielen prípustkový odtienok konfrontačného vzťahu medzi nimi, ale aj poukaz na časový súvis dejov, na nezhodu nastúpenia druhého deja a skončenia prvého deja" (Oravec, 1977, s. 161).

Ako vidieť, J. Oravec opiera svoje chápanie dvojčlennej spojky *ešte (ani) — (a) už* pevne o priraďovací vzťah a konkrétne o istý druh odporovacieho vzťahu, ktorý vymedzuje ako konfrontačný, pričom tu konštatuje zároveň jestvovanie prípustkového odtienku a časového vzťahu medzi obidvoma vetami. Treba upozorniť, že Oravcovo chápanie je značne odlišné od chápania A. Ferenčíkovej, najmä čo sa týka videnia primárneho vzťahu v súvetiach rozoberaného typu.

Pravdaže, súvetia, v ktorých sa vyskytujú výrazy *ešte — už* na čele spojených súvetných častí, nemožno posudzovať priamočiaro. Treba totiž odlišovať prípady, v ktorých tieto výrazy majú spájaciu funkciu, od prípadov, keď tieto výrazy spájaciu funkciu nemajú, resp. majú ju iba potenciálne. Rozdiely vyplynú z rozboru dvoch príkladov:

(1) *Ešte vypijeme kávu a už pôjdeme.*
(2) *Ešte sme ani nedopili kávu a už nás posielal preč.*

V príkl. (1) ide o dva deje, ktoré sa uskutočňujú plynule po sebe: dokončí sa prvý dej a začne sa druhý dej. Medzi obidvoma dejmi je zlučovací vzťah — jednoznačne ho signalizuje zlučovacia spojka *a,* ktorá je v súvetí záväzná. Výrazy *ešte — už* tu nemajú spájaciu funkciu. Vidieť to aj z toho, že ich možno zo súvetia vynechať bez zmeny zmyslu súvetia:
(1a) *Vypijeme kávu a pôjdeme.*

Spomínanú časovú postupnosť obidvoch dejov dobre ukazuje transformácia tohto priraďovacieho súvetia na podraďovacie s časovou vetou uvedenou spojkou *len čo,* príp. *hneď ako:*
(3) *Len čo (hneď ako) vypijeme kávu, pôjdeme.*

Naproti tomu v príkl. (2) je vzájomný vzťah dejov takýto: Ešte sa neskončil prvý dej, a už bolo treba konať druhý dej. Výrazy *ešte — už* stojace na čele súvetných zložiek tu majú spájaciu funkciu a nemožno ich zo súvetia vypustiť. Nezáväznou súčasťou prvej časti dvojčlennej spojky je výraz *ani,* nezáväznou súčasťou druhej časti spojky je spojka *a.* Vzájomný vzťah obidvoch dejov (to, že plnému uskutočneniu prvého deja zabráni nečakané realizovanie druhého deja) nedovoľuje pretransformovať toto priraďovacie súvetie na podraďovacie súvetie s časovou vetou uvedenou spojkami *len čo, hneď ako.* Zato je možná transformácia na priraďovacie súvetie s opačným poradím obidvoch viet — tento variant je oproti základnému expresívnejší, živší:
(4) *Posielal nás preč, ešte sme ani nedopili kávu.*

V tomto variante plní funkciu spojky len časť *ešte ani,* ktorá stojí na začiatku druhej časti súvetia. Prvá časť súvetia nie je uvedená spojkou. Aj na pozadí tohto variantu sa ukazuje poradie častí dvojčlennej spojky *ešte (ani) — (a) už* ako základné.

Poradie zložiek dvojčlennej spojky *ešte (ani) — (a) už* je pevné. S tým súvisí aj pevné poradie dejov uvedených týmito zložkami. Prvý je dej uvedený zložkou *ešte (ani).* Za ním nasleduje dej uvedený zložkou *(a) už.* Nástupný dej sa neuskutočňuje alebo sa neuskutočňuje v úplnosti — to sa jednoznačne signalizuje zápornou časticou *ne-,* ktorá popiera (plné) uskutočnenie deja. Príčinou neuskutočnenia alebo neúplného uskutočnenia nástupného deja je to, že tento dej je prerušený druhým dejom. Prerušujúci dej nastáva odrazu alebo nečakane. Keďže prerušujúci dej nadobúda nad nástupným dejom prevahu, nástupný dej sa spravidla podáva ako minulý.

S takýmto usporiadaním časových vzťahov pri dejoch uvedených dvojčlennou spojkou *ešte (ani) — (a) už* súvisí to, že tieto deje sa chápu a podávajú ako protikladné, a preto ich možno hodnotiť ako odporovacie. To značí,

že súvetie so spojkou *ešte (ani) — (a) už* je priraďovacie odporovacie (bližšiu špecifikáciu porov. u Oravca, 1977). Protikladný význam medzi obidvoma časťami súvetia umožňuje, aby sa na základný význam nástupného deja mohol navrstviť ako sekundárny významový odtienok prípustky; porov. možnosť transformácie priraďovacieho súvetia s rozoberanou dvojčlennou spojkou *Ešte vlka nezabili, už na jeho kožu pili* podraďovacím súvetím s prípustkovou vedľajšou vetou: *Hoci ešte vlka nezabili, už na jeho kožu pili.* V tejto transformovanej podobe súvetia už nezáväznú súčasť druhej zložky dvojčlennej spojky, t. j. spojku *a,* doplniť nemožno.

Dvojčlenná spojka *ešte (ani) — (a) už* je v súčasnej spisovnej slovenčine ustálená a bežná najmä pri živom rozprávaní charakteristickom pre prejavy hovorového, publicistického a umeleckého štýlu. Má oslabený odporovací význam s odtienkom prípustky a umožňuje nám presne vyjadriť rýchle alebo nečakané prerušenie postupnosti jedného deja druhým.

Literatúra

BAUER, J.: Spojky a částice. In: Sborník prací filosofické fakulty brněnské university. XIII. A 12. Brno 1964, s. 131—139.

FERENČÍKOVÁ, A.: Časové podraďovacie súvetia v slovenských nárečiach. Autoreferát dizertácie na získanie vedeckej hodnosti kandidáta filologických vied. Bratislava. Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1976. 24 s. + schéma.

Morfológia slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 153—162.

ORAVEC, J.: Konfrontačné odporovacie súvetia. Slovenská reč, *42,* 1977, s. 153—162.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 1. 1. vyd. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 374, zv. 4, 1964, s. 750—751.

Peter Ďurčo

FRAZEOLOGICKÉ JEDNOTKY S NUMERICKÝM KOMPONENTOM

Oslabenie lexikálno-gramatických vlastností komponentov frazeologických jednotiek (FJ) vedie k zamysleniu sa nad vlastnosťami týchto stavebných prvkov frazeologizmu. Hoci lexikálno-gramatické vlastnosti komponentov sú oslabené, môžeme ich formálne dešifrovať, skúmať ich pôvod a funkciu z významového a konštrukčného hľadiska. Takéto skúmanie komponentov FJ umožňuje hlbšie vniknúť do štruktúry a sémantiky FJ.

V tomto príspevku budeme sledovať, ako numerické komponenty (NK), geneticky patriace k číslovkám, participujú na sémantike a gramatickej funkcii FJ. Pokúsime sa ozrejmiť pôvod NK vo frazeologickej jednotke a úlohu čísloviek v celkovej sémantike FJ.

Pri skúmaní frazeologického materiálu, ako ho zaznamenáva Slovník slovenského jazyka, zisťujeme, že nie všetky číslovky vstupujú do frazeológie. Najpočetnejšie sú zastúpené číslovky *jeden, dva,* ďalej sa vo FJ nachádzajú číslovky *tri, päť, sedem, desať, sto* a ojedinele *štyri, šesť, osem, deväť, dvanásť, osemnásť, devätnásť, dvadsať, tisíc, milión* a číslovka *desaťtisíc* (vo FJ *horných desaťtisíc* — kalk z angličtiny = the upper ten thousand).

Numerické komponenty sa uplatňujú rôznym spôsobom v štruktúre FJ a nerovnakou mierou vplývajú na stupeň významovej priezračnosti frazeologického obrazu.

Všimnime si frazeologické prirovnanie *sedí, čuší ako päť peňazí.* Zaujíma nás najmä NK *päť.* Vysvetlenie nájdeme v minulosti: päť peňazí sa kedysi rátalo do jedného groša; pri počítaní sa kládli na hŕbky po piatich peniazoch (Záturecký, 1974). V dôsledku historických zmien stratila sa motivácia a dešifrovateľnosť významu FJ na základe obrazu zachyteného týmto slovným spojením. Pôvodne bol základom pre vznik tohto ustáleného prirovnania konkrétny jav, v ktorom mala číslovka *päť* svoj priamy význam. Dnes nielenže tento komponent nemá priamy súvis s číslovkou *päť,* ale ani s celkovým významom FJ. Nepridáva tejto FJ príznak kvantity. Avšak niektoré NK vo frazeologizmoch, ktoré nestratili motivovanosť, ako na to poukážeme, majú určité príznaky kvantity alebo označujú konkrétny počet predmetov. No ani v takomto prípade nedávajú NK frazeologizmom celkový všeobecný význam kvantity. Plnia len svoju obraznú funkciu v štruktúre FJ.

Pri posudzovaní FJ s NK *jeden* zisťujeme, že zväčša majú všeobecný význam rovnosti, totožnosti, zhody, vzájomnej podoby (charakterov, pováh, činností, konania, správania atď.), napr.: *byť s niekým jedna ruka, dúchať do jedného mecha s niekým, ťahať za jeden koniec (povraz), z jedného cesta pečení, na jednom brde utkaní, z jedného mecha vypadli, sú jedna duša, jedno telo, jednej mysle:*

„Nu a ty stará, jakže mudruješ? Sme *jedno* telo — že i duch, sa mívam... hneď povedz, ale srdce dokorán! (Hviezdoslav)

Význam rovnosti a postoj ľahostajnosti hovoriaceho dáva NK *jeden* týmto FJ: *vyjde to na jedno, všetko jedno, jeden čert:*

Tebe hovoriť a hrach na stenu sypať je všetko *jedno. (Kukučín)* — Či si bosý, či v krpcoch alebo kordovánkach, *jeden* čert: nohy máš pod lavicou. (Kukučín)

NK *jeden* je spravidla nezameniteľný, pretože to nedovoľuje vnútorná forma FJ: *postaviť všetko na jednu kartu, bývať pod jednou strechou, byť jednou nohou v hrobe, hádzať všetkých do jedného vreca.* Zámena NK *jeden* je možná, ak sa svojím významom blíži k prídavnému

menu *jednaký, rovnaký* alebo k vymedzovaciemu zámenu *ten istý*, napr.: *z jedného (rovnakého, toho istého) cesta pečení, ťahať za jeden (rovnaký, ten istý) koniec (povraz), dúchať do jedného (toho istého) mecha s niekým.* Niekedy vystupuje NK *jeden* ako fakultatívny člen, keď stojí vo funkcii atribútu a v podstate len zdôrazňuje obraznú stránku FJ: *v (jednom) kuse, (jedným) slovom.*

Zámena NK *jeden* inou číslovkou je možná vo FJ *jedným slovom*, ale aj *dvoma (niekoľkými, pár) slovami*, hoci FJ *jedným slovom* má presnejšie vymedzený význam a nie vždy môže byť nahradená inými variantmi:

Nech nie tá, to veru / do zúfania bolo by v dome Bútorovom /, nebolo by čo pojesť, obliecť: *jedným* slovom / všetko vandrovalo by zrovna do sypárne. (Hviezdoslav)

Vo FJ *j e d n ý m uchom dnu, d r u h ý m von* môžeme obidva NK nahradiť ukazovacím zámenom: *t ý m t o uchom dnu* a *t ý m t o von:*

„No, už vidím, že vám nakázali. Ale vy urobte takto: *týmto* uchom dnu a *týmto* von! (Kukučín)

Funkciu zámena plnia NK *jeden, druhý* aj vo FJ *jeden o koze a druhý o voze*, ale aj vo FJ *ja o koze (a) on (ty* atď.*) o voze.* Podobne môžeme NK *jeden, druhý* nahradiť zámenom *ten* aj vo FJ *j e d e n za dukát, d r u h ý za turák; j e d e n za osemnásť, d r u h ý bez dvoch za dvadsať.*

Z obraznej stránky napomáha ďalej číslovka *jeden* vo FJ vyjadriť stručnosť *(jedným slovom)*, úplnosť *(do jedného)*, plynulosť *(jedným ťahom, jedným vrzom, jedným dychom, jedným hlasom, v jednom kuse).*

Zreteľná významová motivácia frazeologizovaného obrazu vo FJ s číslovkou *dva* je zrejmá vo viacerých spojeniach, napr.: *mať dve tváre, sedieť na dvoch stoličkách, slúžiť dvom pánom, mať dve železka v ohni.* K nim sa významovo pridružuje aj substantívny frazeologizmus *z dvoch dvorov pes.* Tieto FJ s NK *dva* majú všeobecný význam protikladnosti, dvojtvárnosti charakteru, dvojakosti konania.

Výrazne obraznú funkciu plní číslovka *dva* v týchto FJ: *byť medzi d v o m a mlynskými kameňmi, dostať sa medzi d v a mlynské kamene, zabiť jednou ranou d v e muchy, ani farár (kňaz) d v a razy nekáže:*

„Ja, veď sa nedur, pozri predsa sem, / jak pozerávaš pri zoristom mrku . . .“ / „Nepozriem, zato —“ „Prečo?“ „Už som riekla; / a *ani kňaz nekáže dva razy.*“ (Hviezdoslav)

Ustálenosť použitia číslovky býva často podmienená zreteľnou motiváciou FJ, napr.: *medzi š t y r m i očami, mať všetkých p ä ť pokope, kúpiť niečo za p ä ť prstov a š i e s t u dlaň, (žiť) medzi š t y r m i stenami.*

Ustálenosť používania niektorých NK má aj biblický pôvod, napr.: *(pre) p ä ť rán Kristových!, urobiť nad niečím t r i kríže, ako v s i e d m o m nebi (byť, cítiť sa, žiť).* Je však zaujímavé, že pri týchto FJ biblického pô-

vodu možno NK vynechať: *pre Kristove rany, urobiť nad niečím kríž, ako v nebi.* V súvislosti s magickými vlastnosťami pripisovanými číslovke *sedem* existuje tiež niekoľko FJ: *mať s e d e m životov, (držať, mať niečo) pod s i e d m i m i zámkami, (zatvoriť, zamknúť niečo) na s e d e m zámkov.* Číslovka *sedem* (a rovnako aj *sedemdesiatsedem*) sa dostala aj do ustáleného spojenia s rozprávkovým motívom: *za s i e d m i m i horami a s i e d m i m i dolinami (za s e d e m d e s i a t i m i s i e d m i m i horami . . .).* Aj v tomto prípade možno NK vynechať: *za horami za dolami.*

V mnohých FJ môžeme dnes ťažko určiť príčinu používaného NK, napr.: *hovoriť d v e na t r i, o milých p ä ť; ukázať, čo je p ä ť, je mu t r i svety, nedať niečo ani za t r i svety, niekoho je za t r i svety, byť všade, kde sa t r i hrachy v hrnci varia.*

Pri číslovke *tri* môžeme názorne ukázať, ako protichodne sa môže meniť príznak celej FJ vo význame veľkej alebo malej intenzity javu, resp. veľkej alebo malej kvantity. NK *tri* má vo FJ *niekomu je tri svety* príznak veľkej intenzity (= má sa veľmi dobre, výborne), naopak vo FJ *byť všade, kde sa tri hrachy v hrnci varia* má príznak malej kvantity. Príznak veľkej kvantity dáva NK *tri* vo FJ *niekoho alebo niečoho je za tri svety, nedať niečo ani za tri svety.* O obraznej funkcii NK v poslednej FJ svedčia aj možné varianty: *nedať niečo ani za celý svet (ani za nič).*

O protikladnom príznaku rovnakých čísloviek svedčia aj tieto FJ: *ani na t r i (š t y r i) vozy,* resp. na *p ä ť (s e d e m) vozov by ho nezobral,* kde majú číslovky príznak veľkej kvantity oproti FJ *nevie ani do t r o c h (p i a t i c h, d e s i a t i c h) narátať; vziať svojich p ä ť (s e d e m) slivák,* kde majú číslovky príznak malej kvantity.

Vo FJ s NK sa často stretávame s variantnosťou. Zámena jednej číslovky inou vnútri FJ bez narušenia totožnosti jej významu je možná len vďaka tematickej príbuznosti čísloviek, pretože číslovky medzi sebou nevstupujú do vzťahu synonymie.

Sledovanie variantnosti NK nám umožní aj lepšie pochopiť funkciu číslovky vo FJ. Zámena NK nie je totiž ľubovoľná a pri skúmaní frazeologizmov zisťujeme, že v rámci lexikálnej variantnosti platí určitá zákonitosť. Variantnosť NK je zväčša obmedzená len na dve-tri vzájomne zameniteľné číslovky, pričom však pôvod zameniteľných čísloviek môže byť nejasný alebo hmlistý: *vziať svojich päť (sedem) slivák;* v niektorých prípadoch je motivácia priezračnejšia, avšak príčina výberu zameniteľných čísloviek zostáva nejasná: *nevedieť ani do troch (do päť, do piatich, do desať) narátať, ani na tri (štyri) vozy, na päť (sedem) vozov by ho nezobral.* Niekedy je variantnosť podmienená objektívnou skutočnosťou: *oblízať si všetkých päť (desať) prstov.*

Bežne sa zamieňajú číslovky odlišujúce sa navzájom rádovo (10, 10^2, 10^3, 10^6). Motivácia FJ je tu pomerne zreteľná. NK len pomáhajú obrazne vyjadriť intenzitu javu, nie sú však objektívne podmienené mimojazykovými faktormi. Použitie príslušnej číslovky závisí v tomto prípade od jazykového úzu a často aj od momentálneho duševného rozpoloženia hovoriaceho, pričom sú takéto FJ viac alebo menej emocionálne zafarbené. Voľba NK závisí aj od miestneho zaužívania alebo rečového návyku hovoriaceho, pričom NK má úlohu stupňovania intenzity príznaku, napr.: *ani sto (tisíc) párov volov, ani za sto (tisíc) rokov, mať desať (sto, tisíc, milión) výhovoriek, mať sto (tisíc) chutí urobiť niečo.* Často sa mení NK v kliatbach a zlorečeniach: *sedem (sto, tisíc) hrmených, sedem (sto) bohov tebe.* Pri niektorých FJ sa však ustálila len jediná číslovka, napr.: *bočiť na sto honov od niekoho, byť sto rokov za opicami, (ne)mať sto očí.*

Používanie čísloviek na zosilnenie a stupňovanie intenzity javu je bežné aj mimo frazeológie, napr.:

... len čo ich zoradili do zákrytu litier / oznamujú / Všetkým! Všetkým! / Mier, chlieb a pôdu! / Všetku moc sovietom! / dni po dni, / *sto, dvesto, tisícústym hlasom,* / *sto, tisíc, stotisíckrát* o to. (Novomeský)

FJ *sto ráz* má význam častého, stáleho opakovania, zdôrazňovania (= často, veľakrát):

„Povedal som vám *sto ráz,* že máte ísť rovno domov. A vy taký korheľ!" (Kukučín) — Má jej vôľu rozpovedať, čo pán farár už *sto ráz* prezradili. (Kukučín)

Tento frazeologizmus môže byť použitý aj vo význame „celkom, úplne"; *Kým vy prídete domov, do tých čias vám s t o r á z vyvetrie.* (Kukučín)

Niekedy je FJ *sto ráz* rozšírená číslovkou *tisíc: Neminulo listu, čo z vojny písaval, aby ju nebol pozdravil s t o a t i s í c r á z.* (Kukučín)

Takýto frazeologizmus môže mať aj význam „sústavne, stále":

... ja, moji synovia, moja žena biedna / budeme *sto* a *tisíc ráz* prisahať na to, / že môj je to úžitok, každá trávka táto / mňa že pozná za gazdu, jak za svoju ja... (Hviezdoslav)

Ako sme ukázali vyššie, v niektorých prípadoch je možné vypustenie NK. Fakultatívnosť tohto komponentu môžeme vysvetliť duplicitou, resp. funkciou zdôrazňovania obraznej stránky vo FJ: *mať všetkých (päť) pokope; ide, kde ho (dve) oči vedú; medzi (dvoma) mlynskými kameňmi; všetky prsty (všetkých päť, desať prstov) si oblízať.*

Pozorovanie synonymie nám umožní aj lepšie pochopiť obraznú funkciu čísloviek, napr.: *to je (ako) sto (tisíc) a jeden,* porov.: *to je ako nebo a zem.* V obidvoch prípadoch ide o snahu vyjadriť výrazný kontrast, veľký rozdiel, neporovnateľnosť dvoch vecí.

V spojení so slovesami *žiť, gazdovať, hospodáriť, obchodovať, šafáriť* ... vystupujú tieto synonymné FJ: *od tisíca ku stu, od desiatich k piatim, od piatich k trom.* Kombinácie čísel v jednotlivých FJ sú nezameniteľné a nemôžu byť vyjadrené iným, matematicky ekvivalentným pomerom, lebo žiaden konkrétny matematický pomer nevyjadrujú, ale majú všeobecný význam okolnosti, čiže patria k príslovkovým FJ. Za významovo najmenej priezračný považujeme pomer 5 : 3. Ustálenie týchto dvoch čísloviek vo FJ je najviac vzdialené všeobecnému nekvantitatívnemu významu určitej regresívnej miery deja a je obrazne najmenej kontrastné. Takýto kontrast vyjadrujú v slovenčine aj iné synonymické frazeologizmy bez NK: *zo šafľa do šechtára, z tisíca na grajciar, z kravy na kanárika, z mecha do tanistry* (Záturecký).

Pozorovanie FJ s numerickým komponentom z hľadiska ich slovnodruhovej platnosti nám pomôže dokresliť celkový charakter týchto FJ. Číslovky nachádzame: v substantívnych FJ, napr.: *z dvoch dvorov pes, horných desaťtisíc; ani tisíc párov volov* (= niajká sila, ale môže to značiť aj nikto — zámenná FJ); v adjektívnych FJ: *jeden za osemnásť, druhý bez dvoch za dvadsať; ani na tri vozy by ho nezobral; ani na sto koňoch by ho nedohonil; z jedného cesta pečení; na jednom brde utkaní;* v slovesných FJ: *sedieť ako päť peňazí; kde ho dve oči vedú; nedať niečo ani za tri svety; urobiť nad niečím tri kríže; mať sto očí; mať desať výhovoriek; mať sto chutí urobiť niečo; kúpiť niečo za päť prstov a šiestu dlaň; dúchať do jedného mecha s niekým; postaviť všetko na jednu kartu; sedieť na dvoch stoličkách; dvom pánom slúžiť; bočiť od niekoho na sto honov;* v príslovkových FJ: *ani za tisíc rokov* (= nikdy), *o milých päť* (= rýchlo), *na jedno kopyto* (= rovnako), *za jeden-dva dni* (= zakrátko), *od desiatich k piatim* (= zle), *pod jednou strechou* (= spoločne), *medzi dvoma mlynskými kameňmi* (= v ťažkom položení), *dve na tri* (= hlúpo), *o päť minút dvanásť* (= v poslednej chvíli), *jedným uchom* (= nedbanlivo), *jedným slovom* (= stručne), *v jednom kuse, jedným ťahom* (= naraz), *raz-dva* (= ihneď).

P. Ondrus (1977, s. 127) hodnotí použitie číslovky *jeden* v spojení *jedným vrzom* ako prídavné meno vo význame „spoločný, súčasný". Uvádza to vetou: *Vyšli jedným vrzom.* Číslovka sama osebe však nedáva tento význam. Nemôžeme sa spýtať: akým vrzom vyšli, ale: ako vyšli — jedným vrzom, naraz, spoločne, súčasne. Z toho je zrejmé, že spojenie *jedným vrzom* ako celok má význam určovania spôsobu slovesného deja, že teda ide o adverbiálnu FJ.

Číslovky nachádzame aj v citoslovcových FJ, napr.: *pre päť rán Kristových!, sto striel do jeho pečene!, sedem hrmených!, sedem hromov do teba!, sto hromov ti do matere!*

J. Mlacek zaraďuje k číslovkovým a tzv. číslovkovo-menným FJ tieto spojenia: *raz-dva, jedno-druhé, zo desať-dvadsať, stá a stá.* Podľa nášho názoru FJ *raz-dva* však neoznačuje počet, číslo, nemá význam kvantity, ale vyjadruje okolnosť slovesného deja (= rýchlo, hneď), napr.:

Spravili sme to *raz-dva.* — Ach, jaj, čo sa len človek naplatí, kým si dáku vôličku kúpi, ale vytriezvie *raz-dva,* a potom už len v hlave lúpe a srdce stíska a nohy máš ako centy a vôľa trvá len hodinku a neduh celý deň. (Miňáč)

Pri slovnodruhovej klasifikácii FJ sa uplatňuje princíp ekvivalentnosti s jedným slovom, príp. sa berie do úvahy syntaktická funkcia FJ. Ak by sme chceli zaradiť niektoré FJ medzi číslovkové, museli by byť teda ekvivalentné niektorej základnej, kolektívnej alebo zlomkovej číslovke (Ondrus, 1977, s. 32—57). Ani ďalšie FJ s príznakom kvantity typu *zo dva, zo desať* nevyjadrujú počet, ale vyjadrujú približné, resp. neurčité množstvo. Takéto FJ patria k neurčitým zámenným FJ s príznakom kvantity. Príznak kvantity majú napr. aj mnohé iné FJ bez NK, napr.: *za náprstok* (= málo), *za hrsť* (= máličko, neveľa), *vyše práva* (= veľa) (porov. Smiešková, 1974).

Uvádzané typy FJ majú frazeologizovanú len konštrukciu, ktorú môžeme dopĺňať rôznymi NK bez narušenia totožnosti ich všeobecného významu vyjadrovania neurčitej, resp. približnej kvantity. Podobne vysvetľuje FJ tohto typu aj Slovník slovenského jazyka, napr.: *za jeden-dva dni* = za krátky čas, zakrátko. Teda nie za jeden alebo za dva dni. Tu by už išlo o voľné spojenie v priamom význame.

Podľa klasifikácie čísloviek (Ondrus, s. 71) sú FJ *vo dva vrhy* (= dvakrát), *na tri vrhy* (= trikrát), *dvaja a dvaja* (= v dvojiciach) ekvivalentné príslovkám, a preto patria k príslovkovým frazeologizmom.

Slovnodruhovú platnosť FJ *jedno-druhé* môžeme objasniť na príklade: *Porobil j e d n o - d r u h é a odišiel.* Môžeme povedať: *Porobil to i to (všeličo).* Takúto FJ treba považovať za neurčitú zámernú jednotku. Tak vysvetľuje toto spojenie aj SSJ I, s. 641: *jedno-druhé* neurč. zámeno voľačo, to i to, všeličo.

Príklady:

Iste sa *jedno-druhé* dozvieme. (Jégé) — Ja som včera z jarmoku môjho muža i s jalovicou poslala voppred, lebo som si mala ešte *jedno-druhé* kúpiť. (Kukučín) — Trnkova žena, ktorá bola na rínku poostala, aby kúpila *jedno-druhé* ku sviatkom potrebné. (Kukučín)

Na záver ešte k typu *stá a stá.* Môžeme povedať aj *stovky a stovky, sto a sto,* taktiež *tisíce a tisíce, tisícky a tisícky* (Ondrus, 1977, s. 131). Tieto FJ sú ekvivalentné buď číslovkovým podstatným menám *stovky, tisícky,*

alebo poukazujú na neurčitý počet predmetov a majú charakter zámenných FJ s príznakom kvantity.

Z uvedeného rozboru vyplýva, že číslovky nemajú v slovenčine svoje frazeologické ekvivalenty. Podľa nášho názoru za číslovkový frazeologizmus by sme mohli pokladať napr. ruskú substantívnu FJ *čortova ďužina,* ktorá označuje trinástku, ale spája sa aj s počítateľnými podstatnými menami a môže stáť vo funkcii číslovky *trinásť.*

Literatúra

MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977, s. 69.
ONDRUS, P.: Kapitoly zo slovenskej morfológie. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 187 s.
SMIEŠKOVÁ, E.: Predložkovo-menné konštrukcie vo frazeológii. In: Jazykovedné štúdie. 12. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1974, s. 204, 206.
ZÁTURECKÝ, A. P.: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. 3. vyd. Bratislava, Tatran 1974. 756 s.

Daniela Augustinská

OPAKOVANIE V POÉZII

Opakovanie vo viazanej reči, v poézii, je síce príbuzné opakovaniu v umeleckej próze, ale jeho funkcia ako obsahovej zložky výpovede je ešte výraznejšia. Text básne sám osebe, chápaný ako formálny jazykový výraz, je z veľkej časti obsahom. Opakovanie v poézii je veľmi časté a stojí v protirečení s podstatou básnického textu: básnický text je „negramatický", úsporný a opakovanie ide proti tejto úspornosti. Z toho vychádza, že opakovanie v umeleckom texte neznamená viacnásobné hovorenie toho istého, ale hovorenie niečoho nového prostredníctvom toho istého výrazu. Graficky by sa to mohlo vyjadriť takto: Ak sa opakuje výraz A, pri opakovaní sa stáva výrazom B:

$$A_1 + A_2 = A_1 + B$$

Súčasne sa však v kontexte mení aj hodnota výrazu A_1, pretože spolu s výrazom B tvorí novú sémantickú kvalitu textu. Mohli by sme povedať, že pri opakovaní pribúda nový sémantický komponent.

Mnoho funkcií má opakovanie v detských veršíkoch, ktorých estetika je založená na zvukových prostriedkoch. Všimnime si báseň *Gajdoš Muro* od Ľ. Podjavorinskej, v ktorej sa opakuje spojenie *tŕn — tŕn — tŕn* a prijímateľ ho cíti ako hlavný motív:

Drieme Muro, zo sna zíva,
tŕn — tŕn — tŕn . . .
pekné čosi sa mu sníva,
tŕn — tŕn — tŕn . . .
že mu myšky — chvostikuľky
samy lezú do papuľky,
tŕn — tŕn — tŕn . . .

Vonku prší, len sa leje,
tŕn — tŕn — tŕn . . .
Murko v snehu kožuch hreje,
tŕn — tŕn — tŕn . . .
Ale zato — buď mu chvála! —
ani chvíľu nezaháľa,
tŕn — tŕn — tŕn . . .

Vyjadrovaniu detí sú blízke epanastrofické texty vyskytujúce sa v ľudovej slovesnosti. Opakovaný výraz nadväzuje na predchádzajúcu výpoveď a motivuje nasledujúcu výpoveď.

Príklad na epanastrofickú báseň:

Bola hora
bola *hora*
v *hore skala.*
Pod *skalou jedľa,*
pod *jedľou chalúpka.*

V *chalúpke pec,*
pod *pecou lavica.*
Na *lavici deď,*
pri *ňom babka.*
Na *peci hrnček,*
za *hrnčekom* svrček.

V textoch pre deti sa opakujú slová alebo verše vtedy, keď takéto texty slúžia ako rozčítanky:

Daj, bože, slnca.
Zabijeme jalovicu,
tebe dáme polovicu
do nového hrnca.
Daj, bože, slnca.

Klnka, klnka,
daj nám slnka.
Veď ti my ho dáme,
keď sa poihráme.

V detských textoch sa uplatňujú opakovacie figúry aj z didaktických dôvodov — suplujú memorovanie, nácvik. Texty s takými figúrami plnia dvojakú funkciu: sú hrami a súčasne didaktickými prostriedkami. Pozrime, ako sa možno pomocou opakovacích figúr naučiť poradie dní v týždni a ako sa takou básňou dá vychovávať. Báseň sa volá *Nerobotná tanečnica:*

Keď jej prišiel pondelok,
jaj, mamička, bolí bok!
Keď jej prišiel utorok,
jaj, mamička, druhý bok!
Keď jej prišla streda,
jaj, mamička, beda!

Keď jej prišiel štvrtok,
napiekla maškrtôk.
Keď jej prišiel piatok,
spravila si sviatok.
Keď jej prišla sobota,
smrdela jej robota.

Keď jej prišla nedeľa,
hneď do tanca letela.

Z didaktických príčin sa opakovanie využíva aj v rozličných mnemotechnických textoch. Deti si spievajú opakované slová, verše alebo celé strofy

a pritom zdôrazňujú prácu a pestujú si rytmické pohyby. Uvedieme text *Čížiček, čížiček.*

Deti urobia veľké kolo a krútia sa pomalým krokom. Spievajú čížikovi o tom, ako sa seje mak, ako mak rastie, ako kvitne, ako ho lámu, vytriasajú, tlčú a jedia. Všetku tú činnosť imitujú, „aby sa to čížiček naučil". Začínajú takto:

Čížiček, čížiček, vtáčik maličký,
či ty vieš, čížiček, ako sejú mak?

Vtom deti zastanú, obrátia sa tvárou do kola a pustia sa. Potom napodobňujú tú prácu, o ktorej spievajú:

Aj tak, tak sejú mak,
aj tak, tak sejú mak,
aj tak, tak sejú mak,
aj tak sejú mak.

Analogicky pokračujú ďalej.

Index opakovania slova v tomto detskom texte je veľmi vysoký. Opakovanie je funkčné aj preto, že tvorí kulisu predvádzanej činnosti. Ako vidieť, ide o celkom odlišnú funkciu opakovania, ako je to vo vecnej próze alebo v dialógu.

K. Bendová píše pre deti verše, v ktorých sa opakujú citoslovcia s funkciou podporiť rytmus textu a dodať mu istú hravosť. Opakujú sa slová i slovné spojenia na začiatku, v strede i na konci strof. Raz sú to rámcujúce figúry, inokedy refrénovité figúry. Uvedieme jednu takú báseň.

Bzúky, bzúky, bzúky,
idú spinkať lúky.
Kvietky hlávky naklonili,
jasné očká zatvorili.

Aj my poďme, milé včielky,
šuchnime sa do postieľky,
bzúky, bzúky, bzúk,
noc k nám ide z lúk.

Ako vidieť, opakovanie v poézii pre deti je vlastne prostriedok hry. Prvoradým cieľom, ktorý sa ním sleduje, je rytmus textu. Opakujú sa krátke, jednoslabičné slová, spravidla citoslovcia obsahujúce alebo foneticky výrazné hlásky alebo imitujúce hlásky.

Ako onomatopoické, a teda fyzické prostriedky, sa však opakovacie figúry vyskytujú aj v náročnejšej poézii. M. Válek v básni *Zvony na nedeľu* privoláva asociáciou rytmus zvonenia zvonov. Opakuje sa v epizeuxách, ale aj v symplokách, v polyptotonoch, v chiazmoch, v anaforách. Opakovaný výraz sa dopĺňa vždy novým atribútom, ktorý zafarbuje celý text. Rytmus zvonov je v slovenskej poézii (Rúfus a iní) i v próze veľmi častým výrazovým prostriedkom. Uvedieme začiatok z Válkovej básne:

Zvony, zvony na nedeľu,
zvony krídla bronzového anjela,
počuteľne letiaceho sematam,
nacenganého jak ľalia.

Zvony smutné, zvony veselé,
zvony jednej letnej nedele...

Zaujímavým spôsobom uplatňuje opakovanie M. Kováč v básni *Stavanie domu,* keď namiesto opakovania priamej reči opakuje sloveso dicendi v uvádzacej vete. Namiesto toho, aby povedal *Ktosi opakoval: Nie, to nebude dom, nie, to nebude dom,* povie *Ktosi opakoval, opakoval: Nie, to nebude dom.* Alebo na inom mieste: *Ktosi hovoril, hovoril: Nie, to nebude dom.*

V tej istej básni uplatňuje autor titulkové opakovanie, keď na začiatku novej strofy opakuje spojenie *boli tichí.* V šiestich strofách idúcich za sebou sa štyri razy opakuje spojenie *boli tichí* akoby titulok a dva razy sa opakuje na konci strof. Uvedieme aspoň jednu strofu z celej jeho básne:

A už prichádzali ľudia, držiaci sa za ruky,
boli tichí, doniesli modré záclony,
vkladali kvety do okien a vykladali periny,
prstom sadili papriku a rajčiny,
pribehli s bocianom, liezli s ním na komín,
dúchali do pece, sadze vyleteli,
a *boli tichí.*

Spojenie *boli tichí* je motívom básne. Opakovaním sa zdôrazňuje slovo *tichí* a pri čítaní sa cíti, ako keby sa jeho význam stupňoval. Je to dôkaz toho, že účasť na sémantike slova má aj situácia alebo kontext. Opakovanie slova v básni je analogický mimojazykový prostriedok, akým je napr. pohybový alebo zvukový prvok v spontánnom prejave. I tu ide o mimojazykový prostriedok, ktorým sa upravuje sémantika slova.

M. Rúfus používa opakovacie figúry na vyjadrovanie vrcholov v básni. Na miestach, kde sa blíži k pointe alebo k dominante, nahromadí opakovacie figúry, aby nimi zaťažil textovú plochu. V básni *Ľudia v horách* mu ide o vystihnutie intimity a vzájomnej lásky ľudí. Jednu z dominánt svojej básne naznačuje takto:

Ty moja ľudská bieda strakatá.
Z akého smiechu ušúľaš si slzu?
Zo slzy smiech?
Kamienkom dohodíš.
Kamienkom
dohodíš...

Tak je tu blízko od človeka k veciam.
Od Boha k susedom.
A od susedov k Bohu.
Je predsa jedným z nich,
oponu chrámovú má zo súkna a z ľanu.
Kamienok dohodíš z nedele na pondelok.

Opakovanie v básni, ale aj v umeleckej próze treba niekedy chápať ako „gramatiku" textu. Keď básnik opakuje slová, poukazuje na ich zviazanosť podobne, ako keď v bežnej reči uplatňuje synonymá. Synonymá i opakujúce sa slová môžu byť v texte konektormi (Mistrík, 1975). Opakovaním sa nadväzuje jednak takým spôsobom ako spojkami, predložkami a zámenami a jednak sémanticky, akousi abstrakciou, ktorá skĺbuje text. Prijímateľ básnického textu cíti niektoré opakované výrazy ako piliere postavené medzi slovami, ktoré vedú myšlienku vnútri textu rozličnými smermi. Všimnime si Horovov text z básne *Trhlinou krvi,* v ktorom opakujúca sa forma *ty nie* sa cíti ako pilier, ktorý stojí na exponovaných miestach básne — vždy na konci veršov. Ale okrem toho sa tu opakujú aj iné výrazy:

A predsa zostávaš a predsa trváš ďalej
Je nekonečná táto chmúrna alej
Opadá lístie láska uplynie
Ale ty nie ty nie

V tmách jagáš sa jak peniaz pre žobrákov
Vznášaš sa nad búrkami ako krídla vtákov
Koľko ich zláme krídla koľko zahynie
Ale ty nie ty nie

Po sparnách júlových uderíš ako rosa
Na kvety na ústa sladká o doloróza
Všetko je márnosť zrady jedine
Ale ty nie ty nie

Ty plameň kra hlas búrky ruka v chráme
Píš menetekel krvou píš keď zabúdame
A zobúdzaj keď zaspíme
Ale ty nie ty nie

Ty nezahynieš *ty* budeš cez tmy svietiť
Jak večná lampa z očiek matiek detí
Naveky aj v poslednej hodine
Keď reč slov spráchnivie *Ty nie*

Kompozícia básne máva často svojskú podobu v tom, že je rámcovaná jedným a tým istým textom. Rámcovanie sa realizuje tak, že na začiatku

strofy a na jej konci je ten istý verš alebo na čele celej básne je taká istá strofa ako na jej konci. Jadro textu sa potom vníma ako zovretá jednotka, ktorá má na čele východiskovú výpoveď, a táto výpoveď sa zopakovaním na konci ukáže ako sémantická pointa básne. M. Rúfus v práci *Z knihy rozprávok* má takúto — ako to on nazval — montáž (hoci ide skôr o literárne pásmo než o montáž). Na čele tejto jeho „montáže" sa vyskytuje strofa (ktorú odcitujeme) a táto strofa je aj na konci montáže (celá montáž má 58 strof). M. Rúfus uplatňuje akúsi symploku (objatie) nielen na ploche celej básne, keď uplatní tú istú strofu na začiatku i na konci, ale aj na ploche strofy, keď uplatní ten istý verš na začiatku i na konci *(Bývali takí drotári)*. Model básne je A x_n A a taký istý je aj model strofy.

Básnici často opakujú jeden a ten istý verš na čele viacerých strof idúcich za sebou. Opakovaný verš vyznieva niekedy ako výzva, niekedy ako zvolanie, ako žiadosť atď., no vždy ako akási téma strofy. P. O. Hviezdoslav uplatnil takéto opakovanie v básni *Ó, prečo som nie víchrom.* Na čele prvej strofy tejto básne je verš *Ó, prečo som nie víchrom* (potom nasleduje 32 veršov), na čele druhej strofy je verš *Ó, prečo som nie morom* (potom nasleduje 42 veršov) a na čele tretej strofy je zvolanie *Ó, prečo som nie sopkou* (a za ním ide 50 veršov). J. Šimončič v básni *Ako ju stretám* (zo zbierky Vysoko miznú vtáky) uvádza všetky tri strofy výpoveďou *Čím prejdem niekedy v meste.* J. Smrek podobným spôsobom vystaval svoju báseň *Keby som ešte raz na svet prišiel.* Známa je báseň J. Kostru *Každý deň,* v ktorej sa približne takýmto spôsobom opakuje varírovaná veta *Každý deň stretnúť človeka.* V Kostrovej básni Každý deň má toto spojenie funkciu želania, vzdychu, túžby a vinie sa cez celú báseň, ktorá má 58 veršov, tak silno, že pokrýva vyše 20 % celého textu — opakuje sa 12 ráz. V strede sa dokonca opakuje dvakrát bezprostredne za sebou a na konci sa opakuje vo varírovanej podobe:

Každý deň stretnúť človeka.
Človeka stretnúť každodenne.

U J. Kostru v básni *Dvom* sa opakujú príkazy, odporúčania, želania formou *Buď dobrá(ý) k nemu (nej)* varírované aj do podôb *Buď trpezlivý(á), Buď príčinlivý(á).* Celá báseň je postavená na týchto želaniach.

J. Kostra vo svojich básňach pokladá opakujúce sa výrazy za kľúčové, čoho dôkazom je aj to, že ich dáva aj do nadpisu. Tak je to aj v básňach *Človek si myslí, Zacnelo sa mi, Dobré slovo, Pomoc, Každý deň, Smutnejšej veci nieto, Ruža, Ďaleko, Bez návratu, Hodina H* a i. To sú titulky jeho básní, v ktorých sa uvedené titulky v rozličných variáciách v básňach opakujú.

V. Reisel v básni *Nové domy* uplatňuje osobitný spôsob opakovania: opakuje verš vždy na začiatku a v strede strofy ako východisko výpovede. V celej básni, ktorá má 36 veršov, sa 18 — teda každý druhý — opakuje. Báseň sa potom dá čítať a je zrozumiteľná aj vtedy, keď sa z nej vnímajú iba východiskové verše včítane posledného verša každej strofy. Opakovaním sa zvýrazňuje rytmus celého textu:

Na samom konci mesta
ri vetché domy stáli.
Na samom konci mesta
sa ľudia milovali.

Vrah búral rodné hniezda
a ľudí rozmetával.
Vrah búral rodné hniezda
nebolo jeho — brával.

Lež prišli také chvíle,
keď láska tratí kriela.
Lež prišli také chvíle —
smrť krídla rozprestrela.

Noc býva niekdy dlhá,
úsvity preďaleké.
Noc býva niekedy dlhá
jak tône popri rieke.

Opakovanie niekedy nedáva novú informáciu, ale nadväzuje na predchádzajúcu výpoveď tak, aby vytváralo kulisu pre novú výpoveď. Opakovaním sa dramatizuje a zväčšuje emfáza novej výpovede.

Takýto typ opakovania je častý aj u E. B. Lukáča. Jeho prvá báseň *Prológ* v zbierke Živly a dielo má takúto podobu:

So zrakom rozháraným —
(od koho som ho zdedil?)
so zrakom rozháraným
vlastné si srdce raním!

So spevom nesúladným —
(od koho som ho zdedil?)
so spevom nesúladným
vlastné si bôle chladím!

So žitím neúrodným —
(od koho som ho zdedil?)
so žitím neúrodným
cez veľký život brodím.

Opakovanie v básni je viacpásmové, tým báseň dostáva osobitnú architektoniku interferujúcich vzťahov.

Špecifickou vlastnosťou pre básne, ktoré vo väčšej miere uplatňujú opakovanie, je pravidelný a viditeľný rytmus. Veď už opakovanie samotné je rytmizujúcim prostriedkom. Existujú však básne, v ktorých sa opakovanie vyskytuje ako rámec vypočítavania. Také básne spravidla nie sú natoľko

rytmické, i keď sa v nich opakuje bezprostredne za sebou. Opakovanie ako rámec vypočítavania (akoby „faktúr" textu) dosť často a bohato využíva vo svojich básňach M. Lajčiak. V básni *Noc nad Kintamani* má takýto „výpočet".

... jej zuby sú
jej prsty sú
jej nohy sú
jej ústa sú
jej vlasy sú
jej ramená sú
jej úzky driek
jej telo...

A na inom mieste:
... jeho hruď
jeho zuby
jeho chrbát
jeho svaly
jeho pokožka
jeho nohy,
nohy roľníka
nohy horalov,
nohy nesúce farchu...

A tento „výpočet" uzatvára autor takto:

A všetko spí a všetko dýcha
v mesačnej noci na ostrove Bali;
akoby čiesi prsty kolembali
svet uzavretý morom.

Treba predpokladať, že Lajčiakovo opakovanie chce zrýchľovať tempo textu.

S funkciou zvýšiť tempo textu alebo dokonca naznačiť simultánnosť dejov používa opakovanie aj A. Sládkovič. Z mnohých takých miest v jeho poézii vyberáme toto [*Detvan*, 19. strofa]:

... a hneď ako blesk hromom zakľaje,
koho klial, tomu zas šťastie praje,
hneď v búrach je, hneď dá pokoj;
hneď vrchmi lieta sťa orol mladý,
ako aj ten Martinko môj.

Ľ. Feldek opakuje kľúčové slovo v metafore, aby menil jeho sémantiku v texte. Pri každom opakovaní cítiť, ako opakované slovo mení svoj význam a vedie text do inej obsahovej roviny. Uvedieme ako príklad jeho báseň *Oči* zo zbierky Paracelsus:

Oči moje si nevidím
lebo moje oči sa dívajú dopredu
a aj ja sa dívam dopredu

oči si chcem vidieť
a nikde inde si ich nemôžem vidieť
len v zrkadle alebo v skle

a keď sa ja dívam dopredu
aj moje oči sa dívajú dopredu
tak sa vidieť ani nemôžeme

a v tme sa mi zdá
že som v Amerike
oči sa dajú niekedy vypichnúť
a keď sa dajú oči niekedy vypichnúť
nedívajte sa na klinec.

Zvláštnu rétorickú príchuť má väčšina básní E. B. Lukáča, ktorý neobyčajne bohato využíva periodický systém v strofách. Prvý verš vyznieva ako predveršie alebo titulok a ostatné po ňom sú záverším. Je to analógia predvetia a závetia. Takým typom básne je napr. štvorstrofová báseň *Šla parkom pošmúrnym,* v ktorej sa každá strofa začína rovnako ako uvedený titulok. Veta *Šla parkom pošmúrnym* je predveršie a po nej vždy idú tri verše, ktoré ju rozvíjajú. Posledná strofa zo šiestich má napr. takúto podobu:

Šla parkom pošmúrnym, tvár mala zúfalú
a našla dušu druhú v samote sa súžiť,
zložila pred ňu temnú fialu
a ponúkla svoj stesk, svoj smútok, súcit.

Ten istý autor ako každý básnik, ktorý má v inventári svojich poetických prostriedkov opakovanie, používa refrén, čiže opakovanie toho istého textu po každej strofe. Refrén je akcentovaná výpoveď, ktorá sa pravidelným a až schematickým opakovaním podčiarkuje. V básni *Povedz mi celé slovo* zo zbierky „O láske neláskavej a iné básne" sa opakuje refrén v takejto podobe:

Oči ti lisnú chvatom,
život v nich horí.
Povedz mi malé slovo
a ja ho dopoviem.

Namiesto rúk máš ohne,
v krvi je rana úst.
Povedz mi malé slovo
a ja ho dopoviem.

Na hrudi symbol zlatý,
ó, zbav nás od zlého.
Povedz mi malé slovo
a ja ho dopoviem.

J. Botto v básni *Pochod juhoslovanský* využíva refrén ako zvolaciu výzvu v tomto znení:

Napred, napred! čas nemarme:
lepšia smrť než život v jarme!

V baladickej suite P. Horov využíva refrén na baladické zobrazenie osudu takto:

A more šumí, more o breh plïeska
jak včera, tak aj dneska.

Všimnime si, že opakovanie sa vyskytuje ešte aj v refrénoch. Je to opakovanie v opakovaní. Že ide o rétorické refrény, o tom svedčia aj posledné verše z obidvoch refrénov, v ktorých sa vyskytujú spojenia protikladov: smrť — život, včera — dneska.

Klasický refrén je v známej epickej básni S. H. Vajanského Pltník:

Havrani, havrani,
pažraví hosti;
havrani, havrani,
kŕdeľ váš postí?

Havrani, havrani,
zvedavé deti;
havrani, havrani,
kam tá plť letí?

Havrani, havrani,
vozdušné člnky;
havrani, havrani,
čo šepcú vlnky?

Havrani, havrani,
krákajú zlostne;
havrani, havrani,
čo šumí v sosne?

Havrani, havrani,
pažraví hosti;
havrani, havrani,
dol' z vysokosti!

Refrén tu vytvára so základným textom kontrapunkt, napätie.

Zhrnutie. Pri sledovaní opakovania ako štylizujúceho prostriedku v poézii sme sústredili pozornosť jednak na opakovanie takých prostriedkov, ktoré zaujmú svojou formou a štylizujú zvukovú podobu textu, a jednak na opakovanie prostriedkov, ktoré modifikujú sémantiku textu. Opakovanie, ako sa ukázalo, plní pomenúvaciu i usúvzťažňovaciu funkciu v texte. Sú to vo svojej podstate jazykové prostriedky. Príznačným pre poéziu je najmä štylistický spôsob usúvzťažňovania, ktorý sa v štylistike nazýva konexiou alebo junktúrou (Mistrík, 1973). V príspevku nám išlo aj o to, aby sme poukázali na to, že sémantika i gramatika básne sa budujú odlišným spôsobom ako v próze. Na opakovanie sa možno pozerať z hľadiska kompozičného, gramatického a lexikologického.

Literatúra

MISTRÍK, J.: Junktúra vo vecnom a umeleckom texte. In: Poetyka i stylistyka słowiańska. Wroclaw — Warszawa — Kraków — Gdańsk, Ossolineum 1973, s. 259—264.
MISTRÍK, J.: Štruktúra textu. 1. vyd. Bratislava, Československý rozhlas 1975, s. 21 n.

Ján Doruľa

Z HISTÓRIE POĽNOHOSPODÁRSKEJ LEXIKY V DVOJPOĽNOM A TROJPOĽNOM SYSTÉME

V tomto príspevku si chceme bližšie všimnúť niektoré výrazy súvisiace s trojpoľným, resp. aj s dvojpoľným systémom hospodárenia na pôde. Pri dvojpoľnom systéme sa pôda chotára delí na dve časti, pri trojpoľnom na tri časti, pričom vždy jedna časť ostáva neobsiata, ako úhor, „odpočíva".[1] Na jednotlivých častiach chotára sa striedala ozimina, jarina a úhor.[2] Na úhore, ktorý sa na rozdiel od prielohu aj viackrát preorával (úhoril[3]), pásaval sa dobytok.

Spomínané jednotlivé časti chotára mali svoje pomenovania. Často sa takáto časť chotára s obrábanou pôdou nazývala *pole*. V každom z dvoch

---

[1] Pozri k tomu takýto zápis: *Nasledugu zachrady horne spolu y w/nih se nahazagicima rolamy, ktere podle wuly gegih wladaruw se uziwagu, a protož nektere gus do uhoroh aneb odpočinuty... padagu, nektere ale wždy užiwane biwagu* (Prešov 1784. Originál v Štátnom oblastnom archíve [ďalej ŠOBA] v Prešove.). Pozri ešte niektoré ďalšie doklady na slovo *úhor: ... čas wimenenia teg sameg role podle obicege starodawneho ma biti na swateho Jana, kdi do uhor prigde* (Vlková 1674. Originál v Štátnom okresnom archíve [ďalej ŠOKA] v Levoči, Acta publica slavica, č. 10); *Wczil ale tu ystu polowic roly ... do užitku oddawa panu Antonius Barthanemu in Rhf. sedemnast na dwa uhory, to gest dwa krat osymynu, take dwa krat yarinu z/neg zebrat* (Bardejov 1788. Orig. v ŠOKA v Bardejove.). Zo Spiša máme doklad, že sa v takom význame ako slovo *úhor* („zoraná [oraná], ale neobsiata roľa, ktorá spravidla slúži na pastvu") používa aj slovo *luh: tu gystu rolu ma uzywat, dokel kolwek ga anebo mogy pratiele tu samu sumu neodloza. Čas pak wymeneny kdy d o / l u h u v p r y d e pred swatym Janom, a/to kazdy trety rok* (Betlanovce 1699; ŠOKA Levoča, Acta publica slavica, č. 39). O použití slova *luh* tu rozhodol dôraz na skutočnosť, že takáto neobsiata roľa (úhor) slúži ako trávnatá plocha (zrejme predovšetkým na pasenie dobytka). Táto skutočnosť zreteľne vyplýva i z takýchto dvoch zápisov v jednej a tej istej knihe, kde sa slovo *úhor* strieda so slovom *pastva: na den swateho Jana Kerstitele, w ten casz, ked to pole d o u h o r p a d n e, sloboda bude každo roczne wimenit* (Hrabušice 1741) — *kteru roliczku sloboda wimenit na den swateho Krstitele, kdiz to pole d o p a s t w i p a d n e* (Hrabušice 1750; ŠOBA Levoča, fond Stolica X spiš. kopijníkov, 16. protokol).

[2] Pozri o tom bližšie v prácach: REBRO, K.: Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II. na Slovensku. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 29—32 (na s. 145 uvádza K. Rebro údaj o tom, že niekedy sa úhor obsieva rozličnými plodinami — hrachom, šošovicou, prosom, ľanom, konopami a vikou); KUČERA, M.: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava, Veda 1974, s. 162—173; PODOLÁK, J.: Die Bedeutung der Wörter „ÚHOR" und „PRIELOH" auf dem Gebiet des slowakischen Ethnikums. In: Ethnologia Slavica. 7. Universitas Comeniana Bratislavensis, Facultas Philosophica. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 107—108.

[3] Porovnaj doklad: *dala sem od vhorenga od zemi na Zabrežj fl. 1 d. 70..., zaplatila sem od mogeg od oranga y na konopisku d. 89...* (Slov. Ľupča 1798; ŠOKA B. Bystrica, fond Mestečko Slov. Ľupča, inv. č. 239). Pozri k tomu i PALKOVIČ, K.: Názvy pre „úhor" a „prieloh" v slovenčine a iných slovanských jazykoch. Jazykovedný časopis, *14*, 1963, s. 59 a PODOLÁK, J.: op. cit., s. 109—110.

alebo troch polí boli pozemky patriace k jednotlivým sedliackym usadlostiam. Tieto pozemky sa nazývali *zeme* alebo *role*. V každom poli bolo teda väčšie množstvo rolí.

Slová *pole* a *roľa, zem* sú v tejto sústave významovo diferencované, hoci, pravda, v písomnostiach sa môžeme stretnúť aj s niektorými ďalšími významami slova *pole*, najmä so všeobecne apelatívnym významom, ktorý sa v Slovníku slovenského jazyka uvádza ako 2. význam — „územie okolo dediny al. mesta, chotár".[4] Aj v takomto širšom význame sa slovom *pole* nazýva vlastne súbor obrábaných pozemkov, často i s lúkami (až novším posunutím významu sa slovom *pole* označuje obrábaný pozemok, roľa), do ktorého sa nezahŕňajú hory, lesy. Porov. napr.: *co se doticze warowany p o l a, huor, luk, wody . . ., to aby rychtar gako y ginssy susedi wikonawal; Gestly že by se na nektereho s/czelady dosweczilo, zeby nalete za/dobytkom koniary na p o l e karty nosil a/tam w/ne hru wikonawal, ten též ma bity sstraffany korczom piwa* (Lipt. Sielnica 1682);[5] *na tem zustawame, aby hnedky od swatku swateho Jana zadnemu nebylo slobodno na lukach, bud w poly aneb laziech trawu zbyraty aneb yakowy kolwek statek pastj* (Záborie 1714).[6] Významy „voľné priestranstvo porastené trávou" i „časť chotára s obrábanými roľami" sa pri slove *pole* nájdu často aj v ľudovej a umelej literatúre; napr. v rozprávke Červenkráľ a Žltovláska čítame: *Lezú, lezú, dovlečú sa na šíre p o l e. Tam pásol sa kŕdeľ bielych oviec.*[7] A v rozprávke Kubove príhody: *Celé leto minulo sa mu (Kubovi) na holiach na salaši, dolu do dediny ani nenakukol; . . . Podjeseň, keď mali prísť košarovať r o l e d o p o ľ a, povedal mu otec, aby pokošaroval tú roľu, čo tam mali neďaleko dediny na pokrajisku hory. Kubo zohnal ovce z hole na p o l i a, postavil košiare a pokošaroval roľu.*[8]

Medzi odpoveďami na 9 otázok, pomocou ktorých sa v súvislosti s urbárskou reguláciou za Márie Terézie zisťoval medziiným aj rozsah sedliackych usadlostí a výnosnosť pôdy, nachádzame aj takéto údaje poddaných:

Nas chotar ge na try *polja* rosdeleny, gedno *poljo* ge lebse a druche dwa su planše, rodzy se w/nich psenica, garecz aj owes; oračku z/dwoma statkamy dokončugeme (Kurov, 1771);[9] Mame tri *polya* w našim hotary, do kterih se wsseligake zerno rodi . . . Mame geden každi w/gednim každim *polyu* okolo na

[4] Slovník slovenského jazyka. Zv. 3. Red. Š. Peciar. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1963. O významoch slova *pole* v slovanských jazykoch i s jeho etymologickým výkladom pozri v práci SĘDZIK, W.: Prasłowiańska terminologia rolnicza. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk, Ossolineum 1977, s. 59—61.

[5] Protokol mestečka Liptovská Sielnica 1682—1870; ŠOKA Lipt. Mikuláš, fond Lipt. Sielnica, č. 19693.

[6] ŠOBA Bytča, Šľachtické písomnosti, Záborský, Accordae.

[7] DOBŠINSKÝ, P.: Prostonárodné slovenské povesti. Zv. 2. Bratislava, Tatran 1974, s. 319.

[8] DOBŠINSKÝ, P.: Prostonárodné slovenské povesti. Zv. 3. Bratislava, Tatran 1974, s. 21.

[9] Orig. v ŠOBA Prešov. Aj ďalšie doklady z 9-bodového urbariálneho dotazníka z východného Slovenska sú z tohto archívu.

pet aneb sest falatkuw rol aneb honi, do kterih geden kmecnik w/každim polyu wisege okolo 16 meric presporskih (Brestov 1771); *Polya* try mame, w/kterich, gesli gich wirobime, zrodi sa zito, jara pssenica, jarecz a owes... W/trech *polyach* derzime role mi stwertnici na dwanast gboli (Kvačany, okr. Prešov, 1772); *Polyo* naso ge na dwoge rozdelene, obidwa *polya* su na uroczag stredne. Role naso su hlinkowite a na nekterich mescoch kamenčowite (Dubová, okr. Svidník, 1772).

Ale aj z iných písomností máme dosť dokladov podobného druhu. Napr.:

w/kazdom *polu* poprawnjch roly po/dwe jutra a/ofsenjch roly ssest juter; w/perwssym *polu*, czo ozymjny na/nom, juger. 2..., w/uhornom *polu* zo/strany dwe jutra njze pana Zaborskeho role, trecze *polo* pod jarec tess dwe jutra (Abrahamovce, okr. Poprad, 1627);[10] w poturniansko[m] chotari w trach *poliach*, w každom *poli* gednu lukenu zem (Lipt. Ján 1650);[11] od/ktereg sumi wodlowal sem daty zeme: wissnom *poly* dluhu pod/korce dwa, w/prosrednem *poly* prostrednu spolu z/uwratamy pod pol lukna, w/nižnem *poly* mokradnu pod pol lukna, to aby slobodne hore psany weritel užiwal dotud, dokud/by hore psana suma nebila položena (Lipt. Sielnica 1681);[12] gednemu každemu richtaru se naklada, aby wssecky do garniho *pola* prisluchagjce sedlacke zeme pochodil a ktere zasgate nebudu, zapjsal (Banská Bystrica 1788).[13]

Niekedy sa v slovenskom texte (najmä v nadpisoch) používa aj latinský ekvivalent slova pole — *campus*. Napr.: *In c a m p o inferiori: rigel Maczow podle Grotkowsky Martonoweho — cub. 4...* (Slovenská Ves 1673).[14] Častejšie je však v spomínanom význame doložené lat. slovo *calcatura* (ktorákoľvek z troch, resp. dvoch častí chotára, obsievaná striedavo oziminou, jarinou alebo nechávaná ako úhor, skladajúca sa z obrábaných rolí patriacich k jednotlivým sedliackym usadlostiam), a to nielen v latinských, ale aj v slovenských písomnostiach.[15] Napr.: *Agri arabiles in c a l c a t u r a superiori: 1mo Na/pasztowniku jugera N° 20, 2do Na černyh zemoh jugera N° 12... In c a l c a t u r a inferiori: 1mo Na Kalove jugera N° 15...* (Vinné 1741).[16] V súpise poddaných spolu s roľami a lúkami, ktoré na usadlostiach obhospodarujú v novohradských dedinách Malé Straciny a Selce patriacich k modrokamenskému panstvu, sú pozemky rozdelené do troch kalkatúr. V Malých Stracinách: calcatura prima na Brekini, calcatura secunda vyše dediny, calcatura tertia na Hrbe/na Vyšnom hrbe. V Selciach: calcatura

[10] Magyar Országos Levéltár Budapest (ďalej MOL), archív rodiny Theőke, 2. cs.
[11] MOL, P 632, archív rodiny Svätojánsky.
[12] Protokol mestečka Lipt. Sielnica.
[13] ŠOKA B. Bystrica, fond Mestečko Poniky, Kniha intimátov 1787—1837.
[14] MOL, archív rodiny Theőke, 2. cs.
[15] Pozri aj REBRO, K.: op. cit., s. 30, 103, 222, 229, 231, 233 i KUČERA, M.: op. cit., s. 171.
[16] MOL, archív uhorskej komory.

prima od hradu, calcatura secunda od Slatinky, calcatura tertia od Krtiša. Skrátený doklad zo Seliec:

Mich. Csanyi col[onus] $\frac{1}{2}$. In calcat[ura] 1^{a} od hradu: Na oskoruży, pry medzniku, za cestow pry medzniku, Winičkach. In calcat[ura] 2da od Slatinky: Nad rakitim, Nad cestow..., pry strharskom chodniku... In calcat[ura] 3^{a} od Krtiša: Nad bowcom, Nad čeresnov, Nad hlochom, Na rastoky... (Modrý Kameň 1772).[17]

Slovo *calcatura* je utvorené od slovesa *calcare — (terra) calcatura* (partic. fut.), t. j. zem určená na vyháňanie dobytka, zem na ktorej sa má pásť dobytok. Ide tu vlastne pôvodne o úhor, na ktorom sa pásaval dobytok. Už sme poukázali vyššie na súvislosť úhorov s pastvou, aj na občasné zamieňanie slov *úhor, pastva, luh,* pochopiteľné práve so zreteľom na funkciu úhoru ako pastvy.[18] Zaujímavý je v tejto súvislosti údaj zo spomínaného 9-bodového dotazníka vyplneného r. 1770 v dedine Stupné (okr. Považská Bystrica), kde v slovenskej časti textu čítame: *Uhorow rocsnich też nemame, ponewacz wsetek chotar kazdorocsne se sege, ponimo owsennich zemy, kterich csastka se na ulahle nechava.* Príslušná latinská časť znie: *Calcaturam annuam non habet, unice ex 3^{tiae} classis terris avenaceis medietatem pro arvo permittere solent.*[19] Tu sa ako rovnoznačné ekvivalenty používajú slová *úhor* a *calcatura.*[20]

Podobný sémantický vývin zisťujeme aj pri slove *tarata,* ktoré sa významovo kryje so slovami *pole* a *calcatura* ako termínmi súvisiacimi so spomínaným systémom hospodárenia. Je dobre doložené v písomnostiach z Novohradu. Z Novohradu (aj z priľahlej časti Hontu) poznáme slovo *tarata* i z nárečovej slovnej zásoby, odkiaľ sa dostalo do diela spisovateľky Timravy. G. Horák cituje z Timravinho diela takúto pasáž: *A to gazdovstvo, pane! Len na jednej t a r a t e má dve zeme, čo sa po päť kíl vyseje na ne!* G. Horák cituje aj z listu pracovníkov Miestneho národného výboru v Polichne, ktorí vysvetľujú: *„... u nás sa delí katastrálne územie obce na tri časti. V jednej časti sa seje pšenica, raž, čiže ozimné siatie; v druhej časti*

[17] MOL, P 1769, archív Balašovskej rodiny, Modrokamenské panstvo 1676—1868. Pri uvedených pozemkoch sa zväčša udáva nielen ich poloha v chotári, ale aj druh a výnosnosť v mericiach, resp. vozoch.

[18] V maďarsko-nemeckom slovníku M. Ballagiho sa pri slove *nyomás* uvádza medziiným nemecký výklad: 2. die Calcatur; das zur Viehweide bestimmte Feld (BALLAGI, M.: Uj teljes magyar és német szótár. Magyar-német rész. 6. vyd. Budapest 1890, s. 747).

[19] Originál v ŠOKA Považská Bystrica.

[20] Pozri aj BARTAL, A.: Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae. Lipsiae, in aedibus B. G. Teubneri (Budapestini sumptibus societatis Frankliniae) 1901, s. 90.

sa seje jarné siatie; v tretej časti sú sadivá a krmoviny — čiže chotár delíme na tri čiastky a jedna sa volá t a r a t a."[21] Tu, pravda, už nejde o trojpoľný systém hospodárenia, pri ktorom sa jedna časť pozemkov v chotári necháva neobsiata a využíva sa spravidla na pastvu, ale chotár zostáva rozdelený na tri časti, pričom v jednej z nich sa striedavo pestujú aj krmoviny. Zo starších písomností z Novohradu však vidíme, že slovo *tarata* bolo tam známe aj vo význame „úhor", t. j. v trojpoľnom alebo v dvojpoľnom systéme hospodárenia na jeden rok neobsiata zoraná (oraná) roľa slúžiaca spravidla ako pasienok. Vidieť to napr. z tohto textu:

A/ponewadž tato kopanica teragssjho roku *do taraty padla* a mogi weritelowja žiadneho vžitku nebudau brati, s/teg pričiny zawazugem sa, že tu hore položenau kopanicu nebudem slobodny skoreg wymeniti, krome ket *do taraty padne* o nowem roku, gako sem hore položene penjze prigal (Dolné Strháre 1750).[22]

Slovom *tarata* sa však mohla označovať ktorákoľvek alebo každá z troch častí chotára (polí, kalkatúr), či už bola obsiata alebo ponechaná ako úhor. Tento významový posun je celkom pochopiteľný, lebo striedavo každá z troch alebo dvoch častí bývala úhorom. Tak napr. v texte s názvom *Poznamenany nassich užitkow, gakowe my mame pod nasse grunty panstwy Modro Kamenskeho* nachádzame aj takéto údaje:

Pod Holowgech sedenge *na/hornu taratu* zahumnge geden kusek, nade/mlinom geden kusek, pod Pastorkowgech winicu geden kusek, *na druhu taratu* zdola dediny geden kusek, pod wčelinom geden kusek, nad/rastoku geden kusek..., *na/tretu taratu* zdola bgelčneho potoka geden kusek, wisse tohože potoka geden kussček, zdola chlgewneho potoka geden kussček, pri/lipkowem potoku geden kusstek, za/Drosdowgech humny geden kusek... (Horné Strháre 1742).[23]

V súpise rolí z roku 1768, patriacich k jednej sedliackej usadlosti *(Cservenkowske sello se menuge)* v Suchom Brezove, sú zeme rozdelené do dvoch tarát — *tarata 1ma* a *tarata druha*. V prvej tarate je 15 rolí, v druhej 26.[24] Popri podobe *tarata* je známa aj podoba *trata*. Z Tekova ju dokladá ako chotárny názov *Trati* v obci Sľažany Š. Krištof.[25] Slovo *trata* je známe aj z Moravy.[26] Obidve podoby — *trata* i *tarata* — majú svoj pôvod v stredo-

[21] HORÁK, G.: Viete, čo je to *tarata*? In: Jazyková poradňa. Red. G. Horák a J. Ružička. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975, s. 77.
[22] MOL, P 1764, archív P. Balašu 1719—1770.
[23] MOL, P 1769, archív Balašovskej rodiny, Modrokamenské panstvo 1676—1868.
[24] Miesto uloženia rukopisu a signatúra ako v poznámke 23.
[25] Pozri KRIŠTOF, Š.: O chotárnych názvoch z Tekova. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre. Spoločenské vedy. 11. Red. J. Kopál. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1967, s. 111.
[26] Pozri MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968, s. 649.

hornonemeckom slove *trat*,[27] pričom podoba *tarata* sa dostala k nám prostredníctvom maďarčiny, kde sa v duchu zákonitostí maďarského jazyka odstránila počiatočná skupina spoluhlások vložením samohlásky *a*. Nie je preto náhoda, že túto podobu nachádzame na južnom úseku slovenského jazykového územia. Najnovší maďarský historicko-etymologický slovník uvádza prvý doklad na slovo *taráta* v maďarčine až z roku 1829, zaznamenáva však aj jeho výskyt v nárečiach.[28]

Lat. *calcatura* i nem. *trat* sú deverbatíva (inf. *calcare, treten*) a majú vcelku aj zhodnú významovú stavbu (porov. nem. „Viehweide; Viehtrift").[29] Zhodná je aj významová stavba slov *calcatura* a *tarata*, ako to dosvedčujú staršie slovenské písomnosti, resp. aj údaje zo slovenských nárečí.

Na označenie častí chotára, ktoré sa v dvojpoľnom alebo trojpoľnom systéme hospodárenia striedavo obsievali alebo nechávali ako úhor, sa teda používali slová *pole, calcatura, tarata,* zriedkavejšie aj výraz *hony* (množ. číslo od *hon*).[30] Slová *calcatura* a *tarata* sa používali aj v pôvodnejšom význame „úhor". Pri ich použití v takomto význame sa zvýrazňovala skutočnosť, že úhor slúžil ako pastva pre dobytok.[31]

Skúmanie vývinu významovej stavby slov v spojitosti so skúmaním spoločensko-historického pozadia ich fungovania pomáha objasniť javy jazykové i historické. Sú totiž neoddeliteľné.

Matilda Hayeková

SLOVENSKÝ GRAMATIK FRAŇO MRÁZ

Koncom tohto roka (1. XII. 1981) bude 110 rokov odvtedy, čo prof. Fraňo Mráz napísal zaujímavú „Predmluvu" k 2. opravenému vydaniu svojej

[27] Pozri LEXER, M.: Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch. 33. vyd. Stuttgart, S. Hirzel Verlag 1969, s. 230: trat stf. das treten, der tritt; weide, viehtrift. Ako hornonemecké nárečové slovo uvádza *die Tratt* aj Der Sprach-Brockhaus. 7. vyd. Wiesbaden, F. A. Brockhaus 1968, s. 698 s významom Viehweide, Brachland, ako deverbatívum od slovesa *treten*.

[28] A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 3. Red. L. Benkő. Budapest, Akadémiai Kiadó 1976, s. 850.

[29] Pozri aj KUČERA, M.: op. cit., s. 171.

[30] Napr. v súpise z roku 1683 z Draviec sa uvádzajú role *v/prednim poly — v/prednich honach* i zem *v/tretich honach* (ŠOKA Levoča, Acta publica slavica, č. 13). V texte napísanom v Gánovciach r. 1689 sa spomína *druhe pole* a v ďalšej časti textu *Trete honj anep pole* (tamže, Acta slavica 2/116).

[31] Takéto využívanie úhorov sa, prirodzene, zvýrazňovalo aj spomínanými slovami *luh* a *pastva*. Videli sme, že niekedy sa pri úhore poukazuje na inú jeho stránku — že ide o „odpočívajúcu" zem.

Slovenskej mluvnice pre gymnáziá, reálky, preparandie, meštianske školy a vyššie triedy hlavných (t. j. základných) škôl, ktorá vyšla v Pešti u W. Lauffera roku 1872. Jej prvé viedenské vydanie z roku 1864 sa totiž za šesť rokov vypredalo. To znamená, že i v tých časoch bol na Slovensku živý odborný záujem o teoretické znalosti o slovenskom jazyku.

O tri roky (12. VI. 1984) uplynie 100 rokov od smrti tohto vynikajúceho gymnaziálneho profesora. To bude vhodná príležitosť na zhodnotenie jeho záslužnej lingvistickej i národnobuditeľskej práce.

Fraňo Mráz (1835—1884) sa narodil v Žiline v remeselníckej rodine stolára, ktorý bol aj funkcionárom v mestskej rade. Ľudovú školu vychodil v Žiline, kde miestny organista prebudil jeho záujem o hudbu i lásku k spevu. Šesť tried gymnázia absolvoval na žilinskom františkánskom gymnáziu. Potom na želanie rodičov vstúpil v Nitre do seminára a ako klerik študoval 3 roky filozofiu. V teologických štúdiách pokračoval v Pešti a ukončil ich v Banskej Bystrici, ale za kňaza sa nedal vysvätiť, lebo na to necítil povolanie — chcel byť „učbárom". Preto šiel do Prahy študovať klasickú filológiu a spev. Osudy Fraňa Mráza boli veľmi podobné osudu mnohých chudobných slovenských chlapcov, pre ktorých sa otvárala jediná štipendijná možnosť štúdia — teológia. V tých časoch teologické fakulty v Uhorsku (už od čias starej trnavskej univerzity) poskytovali vynikajúcu lingvistickú prípravu z klasických, orientálnych i domácich jazykov (na štúdium Písma i na prípravu kázní). Preto z teologických fakúlt tak katolíckych, ako aj protestantských vyšlo viac vynikajúcich lingvistov i literátov (od Gabriela Mizséra cez A. Bernoláka, J. Hollého, Ľ. Štúra, J. M. Hurbana až po J. Damborského). F. Mráz sa napokon tak ako G. Mizsér a Ľ. Štúr priklonil k jazykovede.

Svoje učiteľské pôsobenie začal Fraňo Mráz r. 1859 na gymnáziu v Satmári (dnešné Satu Mare), potom učil v rodnej Žiline, kde sa r. 1860 oženil s Annou Kosselovou. 2. septembra 1863 ho preložili do Banskej Bystrice. Najplnšie matičné roky strávil teda na bystrickom gymnáziu v kruhu vlasteneckých kolegov, ako boli napr. J. Loos a V. Černý, v blízkosti tamojšieho vlasteneckého biskupa a predsedu Matice slovenskej Štefana Moyzesa. Toto prostredie ho inšpirovalo ku skoncipovaniu *Slovenskej mluvnice,* ktorá vyšla vo Viedni roku 1864. Z plodných bystrických čias pochádza i Mrázova *Úplná teoretická praktická mluvnica maďarského jazyka* (pre Slovákov), ktorá vyšla vo Viedni roku 1866. Ale už v júli 1867 bol prof. Mráz preložený na gymnázium v Užhorode. Tam sa stal i riaditeľom miestneho spevokolu, ktorý dirigoval 14 rokov. Na tomto pôsobisku ho zastihla predčasná smrť v 51. roku života dňa 12. júna 1884. Preto jeho latinská gramatika zostala v rukopise.

Skoncipovanie troch a na tie časy výborných a prepotrebných jazykových učebníc pre slovenských stredoškolákov zaraďuje Fraňa Mráza medzi úspešných a nadaných autorov slovenských aj inojazyčných gramatík pre Slovákov.

V tejto spomienkovej štúdii venujeme pozornosť druhému opravenému vydaniu Mrázovej *Slovenskej mluvnice*. Autor v nej stručne zachytil prehľad slovenskej gramatiky: hláskoslovie, tvaroslovie, syntax i pravopis. Možno o nej povedať, že obsahuje non multum sed multa a pritom sú v nej ešte aj cvičenia na daktoré gramatické javy. Už i podrobný päťstranový obsah (VII — XII) názorne informuje používateľa o svedomitom spracovaní tejto slovenskej gramatiky. Rozčlenenie učebnice autor prispôsobil školským pedagogickým potrebám, preto učebná látka má nezvyčajné poradie: tvaroslovie sa prelína so syntaxou, lebo morfológiu nemožno na strednej škole vyučovať odtrhnuto od syntaxe. Odzrkadľuje to i autorovo kolísanie medzi tradičným a za Mrázových čias vo svete moderným Humboldtovým názorom na gramatiku (hovoríme vo vetách, nie v slovách!). To, že sa F. Mráz výdatne opieral o nemecké vzory, prezrádza jednak aj citovanie nemeckých prameňov (Wurstova Sprachdenklehre), jednak aj nemecká gramatická terminológia, ktorou autor najmä v syntaxi nahrádza latinské odborné termíny.

Jednotlivé kapitoly v Mrázovej *Slovenskej mluvnici* sú tieto: hláskoslovie; tvorenie slov; ohybné čiastky reči; „pomerné čili formálne slová"; neohybné čiastky reči; skladba — syntax; jednoduché vety; zložená veta; súvetie (priraďovacie), „podvetie" (podraďovacie súvetie), skrátené vety, „mnohonásobné vety", „obvetie" a pravopis.

Zaujímavý odsek morfológie v Mrázovej *Slovenskej mluvnici* tvoria „pomerné čili formálne slová" (s. 108—130). F. Mráz zrejme hľadal názov pre modálne slová. Autor sem zaradil ohybné i neohybné slová, ktoré podľa neho nie sú „pochopové" — pojmové, t. j. plnovýznamové: zámená, predložky, príslovky (ktorých poslednú okrajovú skupinu tvoria modálne častice!) — i záporné, tvrdiace (zdôrazňovacie) a mienkové (napr. *ba, ni, nie veru, vari, áno, „opravdu, ovšem"* = naozaj, ozaj, pravda), spojky *(ak, ale, lebo, veď);* medzi formálne slová F. Mráz zaradil i citoslovcia. Na modálne spôsobové slovesá, také dôležité v každej nemeckej gramatike, F. Mráz v tejto kapitole akosi zabudol: *smieť, môcť, chcieť, musieť, mať (povinnosť).*

Hoci táto kapitola Mrázovej gramatiky dnešného používateľa neuspokojí, obsahuje aj zaujímavé postrehy (napr. vydelenie častíc, pravda, ešte v rámci prísloviek). V tomto bode sa o Mrázovu *Slovenskú mluvnicu* zrejme opieral aj poprevratový slovenský gramatik J. Damborský. Že mu ako pra-

meň slúžila aj Mrázova *Slovenská mluvnica,* o tom svedčí napr. termín *delidlá pre interpunkciu,* spoločný u obidvoch autorov.

Veľmi zaujímavá je v Mrázovej mluvnici aj lingvistická terminológia. V oblasti morfológie správne utvoril skoro všetky slovenské pomenovania a pripojil k nim aj latinský termín. Pri utváraní domácich termínov v oblasti hláskoslovia si už F. Mráz nebol taký istý. Namiesto latinských termínov pripájal k nim nemecké odborné názvy, napr.: „náslovie" (Anlaut), „stredoslovie" (Inlaut), „koncovka" (Auslant). Mrázova syntax aj príslušná odborná terminológia je pod silným vplyvom nemeckých gramatík. Aj tu za slovenským odborným termínom uvádza nemecký, nie latinský termín, napr.: „súvetie" (Satzverbindung), „podvetie" (Satzgefüge), „skrátené vety" (abgekürzte), „mnohonásobné vety" (mehrfach zusammengesetzer Satz), „obvetie" čili perióda. Podmetové vety Mráz nazval „podstatnými" vetami (s. 167). V kapitolke o skrátených vetách sú daktoré tvrdenia problematické: napr. nie je vynechané sponové sloveso *je* v petrifikovaných frázach typu *mladosť — radosť, staroba — choroba.* F. Mráz správne zaradil pozdravy — elipsy: *dobrý deň, dobrú noc (prajem).* Odsek B na s. 166 je však pomýlený. Vo vete *Div (je), že nezahynul* sloveso *je* nechýba. Chýbalo by však z vety *To je div, že nezahynul.* Takisto nie sú skrátené vzťažné podmetové — „podstatné" vety (s. 167). Daktoré prívlastkové vzťažné vety naozaj možno skrátiť privlastňovacím prídavným menom, ako autor uvádza na s. 170: *Dávid, ktorý bol syn Isaia (Izaiáša) — Dávid, syn Isaia (Izaiášov).* Aj príslovkové vety možno skrátiť prechodníkom, napr.: *Mnohí, pomstiac sa (keď sa pomstia) nad malou krivdou, páchajú väčšiu* (s. 171)

Mrázova slovenčina nesie ešte stopy dobovej rozkolísanosti, ale odráža i autorovu snahu o „matičnú" stredoslovenčinu s hojným používaním *ä* a *ô,* ako sa hovorí v okolí Banskej Bystrice, napr.: *staväť, rozpráväť, môhol.* Bernolákovčine je autor poplatný tvarmi typu *v rečách, pripravovnách.* Unikli mu aj bohemizmy, napr.: *jejich, tyto;* doslova preložil maďarský termín *tanszék* — katedra (nem. Lehrstuhl) ako *učiteľská (učbárska) stolica.* Ale toto hľadanie výrazu nijako neoslabilo Mrázovu lásku k slovenskej reči.

O metodických názoroch Fraňa Mráza na vyučovanie slovenčiny aj cudzích jazykov sa dozvedáme z jeho „Predmluvy k druhému vydaniu Slovenskej mluvnice", ktorú napísal v Užhorode 1. decembra 1871. Autor tam píše: „... že sa má všetko počiatočné vyučovanie staväť na základe známej reči, ktorou u Slovákov bez všetkej pochybnosti je ich materinská slovenská reč; a aby sa mohol urobiť žiadaný prospech aj v druhých rečách a vedách..., je potrebné, aby každý nielen povšedne vedel rozprávať svojou rečou, ale aby bol schopný myslieť v nej i vo vyšších a odťaženej-

ších [= odťažitejších, abstraktnejších] predmetoch a aby aj mohol vyslovovať poriadne tyto [tieto] myšlienky ... aby aj slovenskí mladíci učiac sa krásam a zvláštnosťam reči svojej, zamilovali (si) ju a prostriedkom jej [= prostredníctvom nej] vzdelajúce sa v druhých rečách a vedách stali sa hodnými synmi vlasti a národa."

Z tohto predhovoru Fraňa Mráza sa dozvedáme nielen o jeho teórii metodiky vyučovania jazykov, ale aj o tom, že bol dobrý Slovák vlastenec, ktorý si veľmi podrobne preštudoval uhorské zákony aj nariadenia a správne ich interpretoval v prospech Slovákov a slovenčiny. Na tomto základe presadil dve vydania svojej *Slovenskej mluvnice* aj po slovensky písanej mluvnice maďarského jazyka pre Slovákov.

Vo svojom predhovore k 2. vydaniu *Slovenskej mluvnice,* ktorý napísal pred 110 rokmi, Fraňo Mráz takto — na základe paragrafov — zdôvodňuje právo na Slovensku vyučovať slovenčinu na všetkých stupňoch škôl vrátane univerzity. Odvoláva sa pritom na 38. článok zákona z r. 1868 o „národnom vyučovaní", ktorý „v počiatočných hlavných a mešťanských školách za vyučovaciu reč nariadil vôbec materinskú, teda u Slovákov slovenskú reč; v učiteľských pripravovnách (preparandiach) ale na slovenských krajoch tuže reč (anyanyelv) za učebný predmet predpísal. (III) ... § 44 zák. článku z r. 1868 o národnosťách ... dáva právo užívať reči panujúce v krajine, — teda aj slovenskú pred právomocnosťami (úradmi) ... aby touže rečou pojednávaly ... (III) ... § 19 ďalej nariadzuje, že na tých ústavoch, kde je viac než jedna vyučovacia reč, majú sa založiť učiteľské stolice (katedry) pre obe alebo viac rečí (IV); § 19 ale nakladá, že aj na univerzsite majú sa založiť učbárske stolice pre každú v krajine panujúcu, teda aj slovenskú reč a jej literatúru (IV)".

Mrázovo hrdé panslávske vlastenectvo sa najvypuklejšie prejavilo v úvode a na s. 189 jeho *Slovenskej mluvnice.* Sem vložil celú svoju vlasteneckú výchovu, pre ktorú gramatika neposkytuje široké pole uplatnenia. Fraňo Mráz však využil tie miesta, kde ju možno uplatniť: 1. históriu slovenčiny a jej miesto medzi slovanskými jazykmi a 2. predposlednú kapitolu svojej učebnice: Užívanie veľkých písmen (s. 188—189).

V úvode po definovaní reči autor píše: „Tu reč, ktorú sme počúvali hovoriť rodičov našich od maľučka a ktorou sme sa učili hovoriť od nich, nazývame materinskou rečou. Rečou slovenskou hovoria Slováci, jedon z kmenov veľnároda slovanského." F. Mráz rozdelil slovanské jazyky do dvoch skupín: na 1. severovýchodnú a 2. juhozápadnú. Do prvej skupiny zaradil reč: staroslovanskú (vymretú staroslovienčinu), ruskú a juhoslovanskú; do druhej skupiny: slovenskú, českú, poľskú, lužickú. Zaujímavé a vtedy nebežné je nielen rozdelenie, ale i Mrázovo poradie slovanských jazykov.

Ako príklad na nový a starší spôsob písania začiatočných veľkých písmen v básňach uviedol F. Mráz na s. 189 Kuzmányho báseň Kto za pravdu horí a Sládkovičovu Nehaňte ľud môj. To bola nielen umelecky a pedagogicky vyjadrená odpoveď na vtedajšie úsilia vytlačiť slovenčinu zo škôl, ale aj mimoriadne pôsobivý prostriedok na získanie sympatie mládeže pre materinský jazyk.

DISKUSIE

Juraj Furdík

O VZÁJOMNOM VZŤAHU SLOVOTVORNÉHO A SKLOŇOVACIEHO SYSTÉMU (NA PRÍKLADE SKLOŇOVACÍCH TYPOV DLAŇ A KOSŤ)

Vo výskume vývinovej konkurencie medzi skloňovacími typmi[1] *dlaň* a *kosť* dospela väčšina slovenských bádateľov k názoru o ústupe typu *kosť* v prospech typu *dlaň*. Spočiatku sa hovorilo iba o kolísaní a vzájomných prechodoch (Pauliny — Ružička — Štolc, 1963, s. 184—185), v ďalšom prevážila mienka o prechode substantív od vzoru *kosť* ku vzoru *dlaň*, pričom sa konštatovala prebiehajúca sémantická špecializácia obidvoch typov: vzoru *kosť* pre abstraktá a materiáliá, vzoru *dlaň* pre konkréta (Oravec, 1961; Dvonč, 1965, s. 182—183). V Morfológii slovenského jazyka (1966) (ďalej MSJ) sa po prvý raz označuje vzor *kosť* ako neproduktívny, ustupujúci s odôvodnením, že „mnohé slová z neho prechádzajú do vzoru *dlaň*, ktorý je produktívny v okruhu podstatných mien ženského rodu zakončených na spoluhlásky" (s. 110). Túto konštatáciu rozvádza a bohatým materiálom dokladá J. Jacko (1974a, 1974b): uvádza niekoľko desiatok substantív, ktoré podľa kodifikačných príručiek od r. 1931 po súčasnosť prešli od vzoru *kosť* do vzoru *dlaň*. Podľa MSJ pokladá typ *kosť* za neproduktívny a ustupujúci aj J. Sabol (1976, s. 51). Vyvrcholením tohto vývoja názorov je charakteristika vzoru *kosť* ako ustupujúceho, chráneného pred zánikom len vďaka existencii produktívnej prípony *-osť* na odvodzovanie abstrákt z adjektív (Oravec, 1980, s. 44).

V diametrálnom protiklade s týmito mienkami stoja štatistické údaje a komentáre k nim v Retrográdnom slovníku slovenčiny (Mistrík, 1976 — ďalej RSS). Skloňovací typ *kosť* sa tu s počtom 4622 substantív uvádza ako piaty najproduktívnejší zo všetkých skloňovacích typov substantív, naproti tomu vzor *dlaň* je tretí najmenej produktívny a zároveň najmenej produktívny spomedzi vzorov feminín; patrí doň 770 slov. Príčina tohto ne-

[1] Namiesto tradičného termínu *vzor* pokladáme za adekvátnejší termín *skloňovací typ;* jeho definíciu podáva J. Sabol (1980). Z hľadiska cieľa tohto príspevku viac vyhovuje aj preto, lebo je paralelný s termínom *slovotvorný typ.* Termín *vzor* budeme používať len v citátoch a parafrázach autorov, ktorí ho používajú.

pomeru sa tu vysvetľuje pôsobením vysoko produktívnej prípony *-osť*, v ktorej autor vidí prostriedok na tvorenie abstrákt i na zdomácňovanie prevzatých slov. V komentári ku kvantitatívnym údajom sa prevaha vzoru *kosť* pokladá za činiteľa, ktorý môže ovplyvniť poradie vzorov oproti doterajšej gramatickej tradícii,[2] ba predpokladá sa vplyv typu *kosť* na typ *dlaň* „istým tlakom pri analogickom vyrovnávaní v systémoch relačných morfém" (s. 35).

Konfrontácia týchto protichodných tvrdení je aktuálna nielen pre lepšie poznanie dynamiky v skloňovacom systéme súčasnej spisovnej slovenčiny, ale aj z metodologického hľadiska. Zdá sa totiž, akoby dve odlišné výskumné metódy — kvalitatívny a kvantitatívny výskum — viedli v skúmanej oblasti k protikladným, vzájomne sa vylučujúcim záverom. Z toho však vyplýva viacero otázok. Ako možno verifikovať, ktorý z týchto záverov viac zodpovedá jazykovej skutočnosti? Sú naozaj možné len tieto dve alternatívy? Čím je podmienený pohyb v tejto časti slovenského skloňovacieho systému? Možno pozorovať podobné vývinové tendencie aj v iných slovanských jazykoch, predovšetkým v češtine? Aké dôsledky by sa z tohto pohybu mali vyvodiť v kodifikačnej činnosti a v didaktickej aplikácii získaných poznatkov? Teda v zdanlivo čiastkovom probléme formálnej morfológie možno odhaliť mnohé závažné súvislosti s inými rovinami jazykového systému, s metodológiou jazykovedného výskumu aj s praktickou aplikáciou lingvistických poznatkov.

V čom je podstata procesu, ktorý sa charakterizuje ako „prechod substantív zo vzoru *kosť* do vzoru *dlaň*"? Tieto skloňovacie typy sa navzájom odlišujú determinujúcimi pádovými príponami v gen. sg. a v nom./ak. pl.: *dlan-e — kost-i* (k termínu pozri Sabol, 1980). Relačné morfémy ostatných pádov sú v obidvoch vzoroch rovnaké. Prechod substantív z jedného typu do druhého teda znamená, že príslušné pádové formy substantíva, ktoré sa pôvodne tvorili determinujúcimi príponami typu A, tvoria sa v ďalšej vývinovej etape determinujúcimi príponami typu B. Podstatou prechodu je teda výmena determinujúcich pádových morfém. Táto výmena sa podľa citovaných zistení uskutočnila na niekoľkých desiatkach feminín charakterizovaných nulovou relačnou morfémou v nom. sg. Tento proces je stále živý. Pri vlastných menách miest a obcí sa prejavuje tvorením podoby gen. sg. relačnou morfémou *-e* namiesto staršieho *-i* (*zo Serede, z Rimavskej*

[2] „Ak poradie vzorov uplatňované v našej gramatickej tradícii bolo určené kvantitatívnou „silou" typov (tak sa totiž javí pri väčšine paralelných dvojíc, napr. *chlap — hrdina, dub — stroj, žena — ulica*), potom sa pri dvojici *dlaň — kosť* hierarchia výrazne mení v prospech typu *kosť*" (Mistrík, 1976, s. 35). Podobný názor, hoci ináč motivovaný, vyslovil L. Dvonč (1950/51); J. Jacko ho odmieta ako „neprijateľný sémantický aj metodicky" (1974b, s. 56).

Seče — porov. Jacko, 1974a). Pri apelatívach sa prechod zväčša prejavuje najprv v plurálových formách. Takto pribúda substantív s „prechodným" skloňovaním: *hrsť* — gen. sg. *hrsti,* nom./ak. pl. *hrste* (Slovník slovenského jazyka I, 1959, s. 531 — ďalej SSJ), *chuť* — gen. sg. *chuti* — nom./ak. pl. *chute* (SSJ I, 1959, s. 578—579, uvádza plurálovú formu *chute* iba v exemplifikácii: *mať chute*). Niektoré takéto prípady ešte nie sú v kodifikačných príručkách zachytené. V podobe ak. pl. na *-e* použil R. Jašík vulgarizmus *riť: Hore r i t e, chlapci spod Tatier, a do boja!* Podobne J. Buzássy subst. *masť,* pravda, v rýmovej pozícii: *Paste sa, ovečky, vy božie obrázky, / paste sa, ovečky, paste! / Na naše trápenia, na naše otázky / dajte nám hojivé m a s t e.* Zriedkavejšie sa prechod prejavuje najprv na forme gen. sg.: *Trápil sa nad priebehom n e m o c e jednej svojej pacientky* (Tecchi — prekl.).

Tieto a ďalšie doklady svedčia nielen o živosti pozorovaného procesu, ale aj o tom, že ho nemožno vysvetliť čisto sémantickou diferenciáciou obidvoch typov v rámci protikladu singulatívnosť (typ *dlaň*) — materiálovosť, resp. abstraktnosť (typ *kosť*), ako sa to vykladá v citovaných štúdiách J. Oravca a L. Dvonča. Veď medzi predchádzajúcimi substantívami sú nielen konkréta *hrsť, riť,* ale aj abstraktá *chuť, nemoc* a materiáliá ako *masť* (J. Oravec, 1980, s. 44, uvádza toto slovo medzi tými, ktoré ako „najzreteľnejšie látkové" ostávajú pri vzore *kosť*). Príčiny týchto presunov teda podľa nášho názoru nie sú ani formálne (morfonologické), ani lexikálno-sémantické; treba ich hľadať inde.

Cestu k vysvetleniu v mnohom naznačia kvantitatívne údaje, doplnené pohľadom na slovotvornú štruktúru slov v obidvoch skloňovacích typoch. V doterajších výskumoch sa síce so súhlasom citovala závažná téza J. Ružičku (1963, s. 101), podľa ktorej „... temer všetky vzory substantív v slovenčine sú silné a živé, lebo sú späté s produktívnymi slovotvornými typmi", ale nedomýšľala sa ďalej do všetkých dôsledkov. Nebralo sa do úvahy najmä to, že medzi produktívnosťou slovotvorných typov a živosťou skloňovacích typov nie je priamočiary kauzálny vzťah.[3] Možno to ukázať aj na skúmanej dvojici skloňovacích typov.

Podľa údajov RSS (s. 35) zo 4622 substantív patriacich do typu *kosť* sa až 4485 končí morfémou *-osť*. Iné zakončenie má teda iba 137 substantív, čo je len o málo viac ako počet substantív z najmenej produktívneho skloňovacieho typu slovenčiny — typu *srdce* (127 slov). Ak sa z tohto súboru vy-

[3] J. Ružička tento fakt výslovne zdôrazňuje: „Produktívnosť ešte nemusí znamenať živosť v morfológii a neproduktívnosť zasa bezpodmienečný ústup morfologického typu". Žiaľ táto stránka jeho príkladného dialektického pohľadu sa v ďalších výskumoch nedocenila.

členia niektoré predponové deriváty a kompozitá patriace do slovotvorných čeľadí niekoľkých frekventovaných slovotvorne nemotivovaných slov (*moc — všemoc, bezmoc, veľmoc, právomoc* a i.; *noc — polnoc, predpolnoc; reč — protireč, chváloreč, krasoreč* a i.), počet základných jednotiek sa ešte zníži. Z toho možno usúdiť, že skloňovací typ *kosť* sa takmer úplne špecializoval ako typ zahŕňajúci substantíva s príponou *-osť*. Ostatné slová tvoria v tomto skloňovacom type okrajovú, periférnu vrstvu, ktorá sa postupne presúva do iného skloňovacieho typu. Nejde teda o ústup, o oslabenie produktívnosti typu *kosť*, lež o jeho špecializáciu a kryštalizáciu. Prevažnú väčšinu substantív tvorených príponou *-osť* totiž tvoria deadjektívne názvy spredmetnenej vlastnosti. „Hlavnou funkciou prípony *-osť* je tvoriť podstatné mená vlastnosti transpozíciou od kvalitatívnych adjektív" (Horecký, 1971, s. 88). A hoci slovotvorný význam derivátov s príponou *-osť* je vnútorne diferencovaný (základné štruktúrno-sémantické typy uvádza J. Horecký), nenarúša sa tým ich základný deadjektívny a transpozičný charakter. Zároveň treba konštatovať veľkú, temer kategoriálnu produktivitu tohto tvorenia, podmienenú nielen systémovo, spomenutým transpozičným charakterom (Dokulil, 1962, s. 43—44), ale aj mimojazykovo, spoločenskými potrebami pomenúvať substančne chápané vlastnosti najmä v odbornom a publicistickom štýle (porov. Horecký, 1976). Tento stav sa premieta na morfologickú rovinu tak, že sa konštituuje osobitný skloňovací typ pre najproduktívnejší slovotvorný typ onomaziologickej kategórie spredmetnenia vlastnosti. Tým sa typ *kosť* dostáva do rovnakého funkčného postavenia ako skloňovací typ *vysvedčenie*, ktorý je zasa „monopolným" skloňovacím typom pre slovesné podstatné mená ako najproduktívnejší slovotvorný typ z druhej transpozičnej kategórie substantív — z kategórie spredmetnenia deja.[4] Vývoj teda smeruje k paralelnosti slovotvornej a morfologickej charakteristiky najproduktívnejších slovotvorných typov z obidvoch základných transpozičných onomaziologických kategórií podstatných mien.

Špecializácia skloňovacieho typu *kosť* sa deje jeho stálym obohacovaním o pravidelne tvorené, motivačne zreteľné substantíva s formálnou štruktúrou Z_{adj} + -osť. Dosvedčujú to doklady z tlače doteraz nezachytené v SSJ ani v RSS: *blatitosť, opravenosť, zatriedenosť, prvoradosť, východis-*

[4] Počet podstatných mien patriacich do skloňovacieho typu *vysvedčenie* je neuzavretý a nedá sa presne vyčísliť. Údaj v RSS (2975 slov) sotva môže byť smerodajný, lebo sa v ňom zachycujú iba slovesné podstatné mená uvedené v SSJ, potenciálne ich však môže byť takmer toľko ako slovies. Popri verbálnych substantívach sa do typu vysvedčenie zaraďujú slová z málo produktívnych slovotvorných typov: *prízemie, zápästie; zdravie, veselie; skálie, prútie.* Slovesné podstatné mená však absolútne prevládajú, takže typ *vysvedčenie* možno pokladať za špecializovaný na skloňovanie slovesných podstatných mien.

kovosť atď. Na druhej strane sa od neho presúvajú k typu *dlaň* substantíva zo synchrónneho hľadiska slovotvorne nemotivované, napr. *hruď, niť, raž, trať, tvár* a i., alebo patriace k neproduktívnym slovotvorným typom: *húšť, obeť, odpoveď, spoveď, úvrať* (príklady z materiálu uvedeného u J. Jacka, 1974b, s. 58—59). Ukazuje sa teda, že v pohybe medzi obidvoma skloňovacími typmi nie je aktívnym činiteľom typ *dlaň,* ktorý len prijíma už slovotvorne petrifikované slová, ale typ *kosť,* ktorý sa týchto slov zbavuje, a tým sa stáva slovotvorne homogénnejším. S touto homogénnosťou silne kontrastuje slovotvorná heterogénnosť súboru substantív zo skloňovacieho typu *dlaň.* Konštatovalo sa, že jeho produktivitu zaisťuje tvorenie názvov miesta príponami *-áreň/-eň* (Ružička, 1963, s. 101). Lenže produktívnosť tohto tvorenia sa nedá porovnať s produktivitou slovotvorného typu Z_{adj} + -osť. RSS uvádza 252 názvov miesta tvorených príponami *-áreň/-eň.* Z tlače a z hovorených prejavov by bolo možné k nim doložiť ďalšie deriváty (*štrkáreň, ťaháreň, šampiňonáreň, picháreň, guľkáreň,* expr. slang. *vzdycháreň* atď.), ale nezmenilo by to podstatu veci: tvorenie názvov miesta ako derivácia mutačného typu nemôže byť kategoriálne produktívne, nemá teda systémové predpoklady väčšej početnosti. Navyše príponám *-áreň/-iareň/ -eň* konkurujú pri tvorení názvov miesta prípony *-ňa, -ovňa,* nimi tvorené odvodeniny sa však nezaraďujú do typu *dlaň,* lež do typu *ulica.* Nečudo teda, že substantíva s príponami *-áreň/-eň* tvoria len asi tretinu celého inventára podstatných mien skloňovacieho typu *dlaň.* Okrem nich patria do tohto skloňovacieho typu ešte slová z viacerých ďalších, napospol však málo produktívnych alebo neproduktívnych slovotvorných typov: konverziou tvorené deverbatíva (*odpoveď, výdrž, výseč, záťaž, spúšť, tlač* a i.), deadjektíva *(červeň, zeleň, mladť, tíš, súš),* desubstantívne kolektíva *(junač, Slovač, zbojnič),* sufixálne deverbatíva, deadjektíva i desubstantíva tvorené príponami *-áž (blamáž, inštruktáž, montáž, gramáž, siláž, senáž), -ež (mládež, lúpež, krádež), -eň (hlaveň, kázeň), -izeň (bielizeň, ustanovizeň).* Výpočet nie je úplný, príklady sú len ilustratívne, ale aj z nich je zrejmé, že ani jeden z týchto slovotvorných typov nemôže byť východiskom hojnejšieho tvorenia substantív skloňovacieho typu *dlaň.* A tak popri obmedzene produktívnom tvorení názvov príponou *-áreň/-iareň* tvoria jadro skloňovacieho typu *dlaň* najmä vlastné mená miest a obcí *(Debraď, Sereď, Podhoroď, Pokoradz, Zeleneč, Halič, Okoč, Úbrež* a i.) a slovotvorne nemotivované domáce i prevzaté slová: *rozkoš, čeľaď, piaď, loď, papraď, mosadz, svoloč, faloš, rešerš, retuš* a i. Práve k nim sa priraďujú slová, ktoré prechádzajú zo skloňovacieho typu *kosť.*

Tento proces nie je príznačný len pre slovenčinu. Prebieha už dlhšie aj v češtine (Jedlička, 1963, s. 108—109; 1978, s. 126—127), pravda, má svoje

špecifiká. Rozdiely v paradigmách typov *píseň* a *kost* sú väčšie než medzi slovenskými typmi *dlaň a kosť:* v češtine sú odlišné nielen formy gen. sg. a nom./ak. pl., ale aj dat., lok. a inštr. pl.: *písním, o písních, písněmi — kostem, o kostech, kostmi.* Navyše typ *píseň* nemá v češtine ani takú slovotvornú oporu ako typ *dlaň* v slovenčine: názvy miesta sa v nej tvoria príponami *-na, -árna, -írna, -ovna,* ktoré zaraďujú príslušné deriváty do skloňovacieho typu *žena.* Nepomer medzi typmi *kost a píseň* sa teda vyrovnáva intenzívnejším prechodom substantív k typu *píseň,* pričom „nejdříve ustupují tvary z hlediska dnešního tvarového systému feminin výlučné: 3. a 6. p. pl. *-em, -ech* a modifikuje se i koncovka 7. pl. *-mi/-emi/-ěmi*" (Jedlička, 1978, s. 127). Aj pre češtinu A. Jedlička konštatuje, že „původní soubor tvarů typu kost se i dnes pevně drží u skupiny substantiv tvořících jednotný slovotvorný typ (jména vlastností na *-ost,* jako *rychlost, velkost, tvrdost, hravost* a j.)". Z toho vidieť, že v slovenčine tento proces neprebieha pod vplyvom češtiny, ale v obidvoch jazykoch sa uskutočňuje paralelne, z rovnakých príčin, ale so špecifikami vyplývajúcimi z osobitností obidvoch skloňovacích systémov. Podobné vývinové tendencie možno pozorovať aj v poľštine. Tam, pravda, došlo k integrácii celého skloňovania feminín s nulovou relačnou morfémou v nom. sg., takže v poľštine nemožno hovoriť o osobitných skloňovacích typoch. Akiste však nie je náhodné, že aj v poľštine substantíva odvodené príponou *-ość* majú v nom./ak. pl. relačnú morfému *-i,* kým pri ostatných substantívach je v absolútnej prevahe koncovka *-e/-ie,* teda *wspaniałości, skrajności, naiwności, rozmaitości,* ale *wsie, głębie, noce, podróże, moce* a i. (porov. Doroszewski, 1963, s. 193—194; Bąk, 1979, s. 255). Aj v poľštine má teda tento slovotvorný typ aspoň náznaky osobitného skloňovania.

Z týchto úvah teda vyplýva, že mienka o ústupe skloňovacieho typu *kosť* v prospech typu *dlaň* nezodpovedá jazykovej skutočnosti. Podstatou pohybu medzi týmito typmi je kryštalizácia a špecializácia typu *kosť* pre skloňovanie derivátov najproduktívnejšieho slovotvorného typu z transpozičnej onomaziologickej kategórie spredmetnenia vlastnosti. Ostatné feminína s nulovou koncovkou v nom. sg. postupne prechádzajú k typu *dlaň.* Typ *kosť* je slovotvorne homogénny, vysoko produktívny s pravidelnou paradigmou bez variantov. Typ *dlaň* je slovotvorne heterogénny, málo produktívny, s dvoma variantmi paradigmy (Sabol, 1980). Jeho postavenie v skloňovacom systéme je slabšie ako postavenie typu *kosť.* Napriek tomu nemožno súhlasiť s návrhom obrátiť poradie skloňovacích typov (pozri tu pozn. č. 2). Typ *dlaň* je totiž medzičlánkom medzi typmi *ulica* a *kosť,* množinou zhodných a rozdielnych tvarov je presne uprostred nich (*ulica — dlaň:* rozdiely v nom./ak. sg., sčasti v gen. pl.; *dlaň — kosť:* rozdiely

v gen. sg., nom./ak. pl.; *ulica — kosť:* súhrn všetkých rozdielov obidvoch predchádzajúcich dvojíc). Práve tak nemožno predpokladať ani ovplyvňovanie sústavy relačných morfém typu *dlaň* sústavou relačných morfém typu *kosť;* prekáža tomu slovotvorná výlučnosť substantív patriacich do skloňovacieho typu *kosť.*

Z povedaného vyplýva aj poznatok, že tvaroslovná produktivita nie je mechanicky závislá od slovotvornej produktivity, ale je s ňou dialekticky spätá. Hlbšie poznanie slovotvorných zákonitostí teda umožňuje hlbšie pochopiť aj mnohé tvaroslovné procesy.

Literatúra

BĄK, P.: Gramatyka języka polskiego. 3. vyd. Warszawa, Wiedza Powszechna 1979. 454 s.

DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962. 264 s.

DOROSZEWSKI, W.: Podstawy gramatyki polskiej. 2. vyd. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1963. 320 s.

DVONČ, L.: O skloňovacích vzoroch podstatných mien. Slovenská reč, *15,* 1950/51, s. 24—28.

DVONČ, L.: K štylistickým rozdielom v dvojtvaroch podstatných mien. In: Jazykové štúdie. 8. Spisovný jazyk — štylistika. Red. F. Miko. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 160—187.

HORECKÝ, J.: Slová s príponou *-osť* v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. 11. Jónov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 84—92.

HORECKÝ, J.: Pomenovania príznakov a kategórií. Slovenská reč, *41,* 1976, s. 129—133.

JACKO, J. (1974a): Poznámky k vzorom *dlaň* a *kosť.* Slovenská reč, *39,* 1974, s. 40—46.

JACKO, J. (1974b): Slovenská morfológia v škole. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 236 s.

JEDLIČKA, A.: Skloňování jmen, jeho dnešní stav a vývojová tendence. In: O češtině pro Čechy. 2. vyd. Praha, Orbis 1963, s. 102—129.

JEDLIČKA, A.: Spisovný jazyk v současné komunikaci. 2. vyd. Praha, Universita Karlova 1978. 227 s.

MISTRÍK, J.: Retrográdny slovník slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Univerzita Komenského 1976. 735 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

ORAVEC, J.: Zdôrazňujeme pravidelnosti vo vyučovaní gramatiky. Slovenský jazyk a literatúra v škole, 7, 1961, s. 283 n.

ORAVEC, J.: Morfológia spisovnej slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980. 148 s. (Skriptá).

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 4. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963. 590 s.

RUŽIČKA, J.: Vývinové tendencie v slovenskej gramatike. In: Jazykovedné štúdie. 7. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963, s. 100—109.

SABOL, J.: Frekvencia deklinačných typov feminín v spisovnej slovenčine. Jazykovedný časopis, *27,* 1976, s. 45—53.

SABOL, J.: Variantnosť skloňovacích typov podstatných mien v spisovnej slovenčine. Slovenská reč, *45,* 1980, s. 65—71.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

František Ruščák

POKUS O VYMEDZENIE EPIŠTOLÁRNEHO ŠTÝLU

Súčasná klasifikácia štýlov slovenského jazyka je systematicky spracovaná predovšetkým v dielach J. Mistríka (1968, 1978 a i.). Prínos jeho prác — popri hodnotení staršieho obdobia — je akiste evidentný v tom, že jazykové štýly nehodnotí ako petrifikované modely jazykových útvarov, ale sleduje ich dynamiku na syntagmatickej i paradigmatickej osi. Zdôrazňuje skutočnosť, že túto klasifikáciu treba chápať ako permanentný proces štylistickej diferenciácie.

Hoci o modernizácii slovenčiny možno hovoriť vo všetkých rovinách spisovného jazyka, najpozoruhodnejší je rozvoj v štylistike. J. Mistrík (1979, s. 236) o tom hovorí: „Trichotomický systém funkčných štýlov Pražskej školy spred päťdesiatich rokov je už dávno prekonaný. Vznikli alebo sa regenerovali ďalšie (publicistický, administratívny, rečnícky), ktoré sa pred našimi očami veľmi zjavne členia a diferencujú ďalej na populárno-náučný, vedecký, spravodajský, esejistický atď. Dnes sa už dosť presne rozlišuje a aj dá presne vyčleniť okolo sto štýlov . . ."

Do systému štýlov spisovnej slovenčiny možno zaradiť aj písomné jazykové prejavy slúžiace na vzájomnú výmenu informácií medzi dvoma alebo viacerými osobami. Ide o súkromné listy patriace do oblasti tzv. hraničných žánrov, ktoré v súčasnom štylistickom výskume nie sú hodnotené sústavnejšie. Pojem „hraničné žánrové útvary" chápeme nateraz vo význame pomocného termínu. V našom výklade má však dôležitú úlohu, pretože štylisticko-kompozičná stavba súkromných listov stojí často na priesečníku dvoch slohovopostupových rovín: na rovine vecných útvarov z jednej strany a na rovine slovesných (umeleckých) celkov z druhej strany. V prvom prípade sú zahrnuté súkromné listy ako prostriedok bežnej písomnej komunikácie, v druhom sa zasa uplatňujú listy s dvojakou provenienciou: popri informatívnom zámere autora listu sa v nich v značnej miere využívajú estetické prostriedky ako výsledok autorových subjektívnych kompetencií v texte.

Ale ani súkromné listy prvej skupiny nemožno pokladať iba za čisto informatívnu komunikačnú sústavu. Analýza týchto útvarov, ako sa ukáže neskôr, potvrdzuje ich lexikálnu a syntaktickú variabilnosť. Toto by teda svedčilo proti predpokladanej homogénnosti celkovej stavby súkromných listov. Zvýrazňujeme tu naše chápanie potenciálnosti, pretože súkromné listy kvalifikujeme ako otvorenú sústavu, v ktorej sa uplatňujú rozličné výrazové prostriedky. Princíp potenciálnej homogénnosti súkromných listov

tu napriek tomu je. Podporuje ho kompozičná schematickosť a ustálenosť niektorých konštituentov spôsobujúcich zmeravenie hraničných zložiek (poloha oslovení a záverečných formúl, stereotypné segmentovanie na odseky, klišéovité jazykové prvky v úvode a závere listov atď.). Práve tento princíp nás oprávňuje zaradiť súkromný list k žánrovým formám vecnej literatúry. Paradox však je v tom, že hoci táto skupina listov nepatrí do oblasti slovesného umenia, jednako možno v nej nájsť časté javy metaforizácie, personifikácie a iných prostriedkov umeleckého modelovania prejavu.

V slovenskej štylistike nemáme teoretické práce o jazykovej a štylistickej štruktúre epištolárnych útvarov okrem štúdie (ako sa nazdávame — zatiaľ jedinej) G. Horáka (1956), v ktorej analyzuje jazykovú stránku ľudového listu z Kukučínových Mladých liet. Preto naše výklady treba chápať rezervovane v tom zmysle, že hovoríme v nich o veciach nateraz menej prebádaných.

Systematický výskum v oblasti listov nepochybne patrí jazykovému teoretikovi — epištolografovi, ktorý skúma zásobu a druh formálnych prostriedkov uspôsobených percepčným možnostiam adresáta tak, aby v konečnom dôsledku autorov zámer prijal.

Štýlové zaradenie súkromného listu informatívnej povahy do makrosystému žánrov vecnej literatúry precizuje fakt, že súkromný list patrí do oblasti vyjadrenia medziľudských vzťahov a teda aj do oblasti prirodzených jazykových útvarov, ktoré vznikli bezprostredne z potrieb spoločenského života človeka. Poľská literárna teoretička S. Skwarczyńska (1975) v tejto súvislosti hovorí, že súkromný list sa nachádza vo sfére jazykových útvarov, v ktorých sa používa písaná podoba jazyka a ktorých text nie je zápisom hovoreného jazyka. Popri liste sú to také kompozície, ako napr. diár, denník, pamätník, cestopis, reportáž a pod. Autorka list povyšuje nad uvedené útvary, pretože je promptným „ponorením" do aktuálnej životnej situácie jednotlivca.

Spomínaná autorka nabáda epištolografa uvažovať o jazykovej a štylistickej povahe listu. Hoci sama vidí list vo svete paradoxov (monológ — dialóg, vecnosť — estetickosť, zážitkovosť), z jej výkladov možno usúdiť, že listu prisudzuje primárne súkromnú informatívnu povahu, ale aj schopnosť na získanie hodnôt umeleckého artefaktu.

Nateraz ujasňujeme žánrové zaradenie súkromného listu v tom zmysle, že súkromný list slúži praktickým komunikačným potrebám a je na hranici medzi dvoma štýlovými rovinami vo vecnej, informatívnej rovine a v rovine jej podriadenej lexikálno-štylistickej expresivity, ktorou apeluje na emocionálno-vôľovú stránku adresáta. Tak či tak hybridnosť tohto útvaru nemožno vylúčiť. Ale zase nemožno ho stotožňovať s druhou skupinou lis-

tov, ktoré presahujú informatívnu funkciu — a to sú epištolárne umelecké literárne formy, napr. básnický list, román v listoch.

Súkromný list charakterizujeme ako konkrétny jazykový útvar s formálne a obsahovo ucelenými jednotkami, ktoré vytvárajú relatívne autonómnu skupinu výstavbových jednotiek, známu aj pod pojmom štýlová vrstva. Existencia „vlastných" lexikálnych, syntaktických a kompozičných zložiek dáva tomuto jazykovému útvaru šancu získať samostatný štylistický štatút, ktorý by patril do pôsobnosti najvyššej jednotky štylistických kategórií — do štýlu, v našom prípade do epištolárneho štýlu. Ak pojem jazykový štýl vo všeobecnosti chápeme ako „cieľavedomý výber a zákonité usporiadanie a využitie jazykových prostriedkov so zreteľom na situáciu, funkciu a zámer autora" (Mistrík, 1978), naša koncepcia epištolárneho štýlu sa v podstate s týmto chápaním stotožňuje.

Na bližšiu charakterizáciu funkčného štýlu možno použiť aj deduktívny postup vymedzovania jeho najdôležitejších funkcií. I. I. Rezvin (1971) na prvom mieste uvádza komunikatívnu funkciu so špeciálnymi ukazovateľmi komunikatívnosti: kategória osoby a času, aktuálne členenie, situatívnosť...; za dôležitú považuje kognitívnu funkciu (presné členenie slov, jasná logická štruktúra a explicitnosť vyjadrenia) a fascinatívnu, „spočívajúcu v tom, že hovoriaci vnucuje jazykovými prostriedkami svoju vôľu počúvajúcemu". Fascinatívna funkcia, ktorú začiatkom šesťdesiatych rokov vymedzil v Gorkom J. V. Knorozov, sa zhoduje s pragmatickou funkciou jazykového prejavu. Dôležitá je Revzinova poznámka, že tieto funkcie sú nezávislé, možno ich vzájomne kombinovať a dopĺňať podľa povahy a cieľa jazykového prejavu. V epištolárnom štýle sa komunikatívna funkcia prejavuje v informačnej nasýtenosti súkromných listov: fascinatívne vyjadrovanie sa prejavuje v pragmatických zámeroch autora (expresivita lexiky a syntaxe, konotovanie významov, duplicita výrazu atď.). Obidve funkcie tvoria základ vyjadrovania v bežných súkromných listoch, kým kognitívna funkcia vo vecných útvaroch ustupuje do pozadia. Kombináciou všetkých funkcií — komunikatívno-informatívnej, kognitívnej a pragmatickej (fascinatívnej) vznikajú epištolárne slovesné celky, tzv. emocionálne lyricko-epické útvary (básnické listy, romány v listoch). Na doplnenie charakteristiky tohto štýlu treba, vychádzajúc z doterajších výkladov, zdôrazniť jeho výlučne písomnú realizáciu a dichotomickú koncepciu, ktorá:

1. sleduje jazykovú a kompozičnú stránku listu z pozície slohových postupov vecnej literatúry (ide tu o „tlak" objektívnych štýlotvorných činiteľov, ktoré sú v opozícii k príslušným dispozíciám autora listu),

2. skúma štylistickú a kompozičnú stavbu listu z pozície slovesného útvaru umeleckej literatúry (tu zase hovoríme o presadzovaní subjektív-

nych štýlotvorných činiteľov ako aktívneho komponentu vytvárania fabuly).

Základné termíny v epištolárnom štýle by sme charakterizovali takto:

a) epištolárny štýl — jazykovo-kompozičná kategória určitého spôsobu písomnej komunikácie reprezentovaná konštitučnými jednotkami (informémou a pragmémou);

b) epištolárny žáner — abstrahovaná rovina epištolárneho štýlu na vytvorenie konkrétnej kontextovej jednotky vecnej alebo umeleckej entity;

c) epištolárne útvary — komplexné, formálne a obsahovo uzavreté kontextové celky, ktoré odrážajú rozličné varianty vzťahu medzi pisateľom a adresátom, napr. rodinný list (vzťah člena rodiny k členovi — členom rodiny), priateľský list a ľúbostný list. S. Skwarczyńska (1975, s. 184) rozširuje paletu variantov o varianty situačných okolností, ktoré kryštalizujú štruktúru takých obmien listu, ako je gratulačný, kondolenčný a iné.

V epištolárnej komunikácii je veľká variantnosť listov nielen v obsahu, ale aj v ich rozmere a v kvalite papiera. Tak vznikajú korešpondenčné „lístky" a pohľadnicové listy ako „otvorené" útvary (iného charakteru sú otvorené listy, najčastejšie uverejňované v dennej tlači).

Z hľadiska formálnych a obsahových prvkov listov medzi súkromnými osobami možno povedať, že základnou jednotkou týchto listov je inforména. Podľa L. A. Kiselevovej (1980, s. 105 n.) informému charakterizujeme ako jednotku tých rovín jazyka, ktoré sú nositeľmi intelektuálnej, racionálnej informácie s cieľom objektívne informovať. Štylistická funkcia informémy je vymedzená vecnou úlohou v jazyku súkromného listu: pohotovo uskutočňovať komunikačný zámer autora prostredníctvom nocionálnych lexikálnych a kompozičných prvkov, napr. nominálnymi tvarmi (základné pomenovania javov bežných životných reálií), určitými slovesnými tvarmi ako prostriedkami pomenovania javov dynamickej povahy, zámennými komponentmi ako suplementmi jedinečných pomenovaní a vzťahov medzi nimi atď. Uvedieme text súkromného listu (presný odpis) 17-ročného študenta SPŠE.

Prešov 13. IV. 1978.

Mami,

nehnevaj sa, že som neprišiel domov, ale mali sme večierok a v sobotu brigádu. V sobotu večer sa mi už nechcelo. Buď taká dobrá a pošli mi tie knihy, čo sú na mojom písacom stolíku a z knihovničky vyber obsahy! Peniaze ešte mám, to nemusíš.

Pozdrav Ďoďu a ocina.

Tvoj syn Ďuso

V štylistickom rozbore tohto textu budeme pracovať nateraz s dvoma termínmi, a to s termínom informatívne jazykové pole a s termínom sémantické jadro informatívneho jazykového poľa. V súvislosti so zapojením termínu informatívne jazykové pole do výkladu epištolárneho štýlu zdôrazňujeme jeho informatívnu funkciu, ktorú chápeme ako základný prostriedok intelektuálno-informatívneho jazykového poľa (Kiselevová, 1980, s. 106 n.) s atribútmi hodnotenia, výzvy, apelu, zisťovania atď. V uvedenej ukážke sú to výrazy výzvovej povahy, napr. *pošli (knihy), vyber (obsahy), pozdrav (Ďoďu a ocina),* ďalej záporové slovesá ako prostriedky anticipácie pôvodného činiteľského zámeru — *neprišiel, nechcelo sa mi, nemusíš;* nominatívne tvary jedinečných reálií — *dom, knihy, knihovnička, peniaze, obsahy, brigáda* a i. Do pôsobnosti „intencie" informatívneho jazykového poľa patria však aj členy s príznakom pragmémy, resp. také jednotky, ktoré nadobúdajú v závislosti od cieľa jazykového prejavu okrem čisto informatívnej funkcie aj expresívnu funkciu. Na prvom mieste vo funkcii pragmémy vystupuje oslovenie a záverečná formula listu: *mami . . ., (pozdrav) Ďoďu a ocina . . ., Tvoj syn Ďuso.* Hypokoristiká, expresívna poloha zámena, explicitne vyjadrená výzva v imperatívnej podobe *(. . . a z knihovničky vyber obsahy!)* a konkurujúca východisku výpovede (orientovanému ako želanie — *buď taká dobrá* — čím sa imperatív oslabuje) sú v úlohe pragmém, ktoré tvoria súčasť informatívneho jazykového poľa ako jeho subordinačné jednotky.

Sémantické jadro informatívneho jazykového poľa neobsahuje konštituenty pragmatických prvkov, pretože sa opiera o lexikálny a syntaktický systém informém. V analyzovanom liste systém informém reprezentujú: rovina nepríznakových slovies *(nehnevaj sa, neprišiel som, mali sme, nechcelo sa mi, pošli, vyber, nemusíš),* rovina absolútnych pomenovaní *(dom, večierok, brigáda, knihy, písací stolík, knihovnička, peniaze, obsah)* a rovina zámen. V sémantickom jadre informatívneho jazykového poľa sú nositeľmi racionálneho obsahu, preto účasť pragmatických prvkov je v tomto jadre štylisticky irelevantná.

Opačná situácia je v oblasti slovesných (umeleckých) epištolárnych útvarov. Tu je sémantické jadro „zaťažené" príznakovými jednotkami (morfémami, lexémami, syntagmami atď. vo funkcii štylém), a tak vytvárajú spoločný „kanál" informatívneho a pragmatického jazykového poľa. „Dotyk" oboch polí vzniká tam, kde informéme okrem pomenúvacej úlohy prislúcha aj pragmatická úloha. Ide tu o jav tranzitnej povahy vyjadrený explicitne — a to sú prípady expresívno-emocionálnej štylizácie pragmém pomocou prefixálnych a sufixálnych slovotvorných postupov (deminutíva, hypokoristiká, pejoratíva, augmentatíva . . .), pomocou metaforizácie a metonymicko-synek-

dochických prvkov *(holúbok, medveď),* slangových výrazov atď., ale aj implicitne — pragmemický charakter výrazu sa identifikuje v kontextových súvislostiach, napr.: *Kvetuš, prosím Ťa, napíš mi, aké máte bývanie. Dúfam, že nie na jedenástom poschodí.* Okrem pragmémy *Kvetuš* vo funkcii oslovenia a kontaktovej pragmémy *prosím Ťa* má hodnotiaci a citový (presnejšie: varujúci — z listu matky dcére) pragmemický charakter sloveso *dúfam,* ktoré je zapojené do konektívneho vzťahu s podstatným menom *bývanie* z predchádzajúcej vety. Autorka listu pragmémou *dúfam* prejavuje nespokojnosť s polohou bytu. Pragmatická „sila" tohto slovesa je v „tlaku" na adresáta a jeho rečové „správanie", ktoré v konečnom dôsledku môže mať podobu opozície súhlas — nesúhlas (presviedčanie).

Je známe, že v štylistickej teórii sa pracuje s pojmom štyléma; obyčajne sa hodnotí ako prvok, „ktorý „robí" štýl, pomocou ktorého sa štylizuje, ... ktorým sa konštituujú štylistické javy, ale štylémy sú také prvky, ktoré môžu existovať iba ako vlastnosti, vzťahy alebo stavy entít iných jazykových plánov" (Mistrík, 1978, s. 33, 345). Dodávame, že tieto prvky nie sú vždy apriórne konštrukty, ale že zvyčajne vznikajú na báze určitého stupňa abstrakcie, z prieniku dvoch množín: základnej (lexikálnej, morfologickej a syntaktickej), štylisticky bezpríznakovej povahy a jej fakultatívneho pendantu so schopnosťou viazať (navrstvovať) na seba určité množstvo expresívno-estetických kvalít. V epištolárnom štýle možno pracovne prijať termín epištoléma, ktorú (pracovne) charakterizujeme takto: je to jazyková jednotka fungujúca na koexistenčnom vzťahu informémy a pragmémy s formálnou a významovou ucelenosťou, so syntaktickou neustálenosťou, slúžiaca potrebám písomnej súkromnej komunikácie, pričom odráža pragmatické aspekty tejto komunikácie (vzťahy medzi partnermi, ktoré vyplývajú z ich sociálneho a spoločenského postavenia, ale aj z momentálnych psychických, citových a vôľových dispozícií).

Žiada sa ešte bližšie vymedziť hranice medzi pragmémou a epištolémou. Pragméma je jazykový prostriedok zacielený na reguláciu emocionálnej a vôľovej „polohy" jednotlivca, ktorá sa prejavuje v jeho textotvornej činnosti. Výsledok vplyvu pragmémy je v postoji subjektu (autora) a adresáta k rôznym okolnostiam mimojazykovej situácie. Reakcia na momentálnu situáciu môže byť emocionálna, emocionálno hodnotiaca, stimulatívna atď. Epištoléma je výsledkom takéhoto štylistického procesu doplneného informačnými (pomenovacími) prvkami; je základným stavebným prostriedkom epištolárneho štýlu.

Uvádzame ukážku súkromného listu (presný odpis).

Drahá Ďoďka!

Bože môj, čo sa s Tebou robí?

Ale viem, isto sa pripravuješ na skúšky. Teraz to tam máte perné. Ďodi, prosím Ťa, len vydrž! Veď to už je koniec. Ešte kus a budeš hotová. Ako Ti skončila prax? Písala si, že si bola doma. To bolo najlepšie. Vieš, že som hrozne rada, že sa Ti to začalo páčiť. Odhliadnuc od učenia je to pekné, ale, nestraším Ťa, veľmi namáhavé zamestnanie. Tie deti Ťa doslova vyšťavia. Ja sa pripravujem na sľub pionierov. Sľub iskier už mám za sebou, vyšlo mi to fajn. Teraz som rozprúdila akciu k 35. výročiu oslobodenia a SNP. Je to literárno-hudobné pásmo. Práve som mala prvú skúšku. Hrozne sa na to teším, lebo sa to zdá pekné. Okrem toho cvičím spartakiádu, tak som sem-tam unavená na smrť.

Ďoďka moja, napíš mi skoro. Teším sa na kladnú odpoveď.

Ahoj a píš.

Magda

Stručne naznačíme štylistické a kompozičné funkcie niektorých prostriedkov tohto listu.

List sa začína oslovením *Drahá Ďoďka!* Výkričník je tu konvenčným znamienkom, namiesto ktorého sa dnes často používa čiarka. Oslovenie pomocou čiarky sa síce tesnejšie zapája do kontextu, no zároveň sa oslabuje jeho autonómnosť ako kompozičného elementu (odseku). Výkričník, podľa našich zistení v listoch, signalizuje silnejšiu citovú väzbu na adresáta. Spojenie *Drahá Ďoďka!* má klasickú štruktúru oslovenia. Jeho základom je determinatívna syntagma (pravda, v našom výklade; vytváranie vzťahov determinatívnej syntagmy je totiž omnoho širšie) s pragmatickou funkciou, ktorá vznikla súčtom dvoch pragmém: estetickej — *drahá*, a expresívnej — *Ďoďka* (od úradného mena *Jozefína*).

V liste je viac pozoruhodných momentov. Spomeňme ustálené, frazeologizované spojenia *Bože môj* ako prvok poetického ladenia, známy v ľudovej slovesnosti v minulosti, ale častý aj v súčasnom hovorovom a umeleckom štýle. Ide o inverziu, ktorá tvorí expresívne pozadie zisťovacej vety. Modalitný charakter vety by sa síce zachoval aj v prípade vypustenia tohto zvratu, ale znamenalo by to zároveň oslabenie pragmatického jazykového poľa (porov. aj Kiselevová, 1980, s. 106 n.). Spojenie *Bože môj* je na mieste oslovenia konkrétnej osoby. Veta by mohla mať aj podobu *Ďoďka, čo sa s Tebou robí?* Inverzný postup je v epištolárnych útvaroch častým prostriedkom v štylizácii oslovení. Preto je pragmatická sila tejto epištolémy nepopierateľná. Vyjadrenie ... *teraz to tam máte perné* predstavuje pragmémy so zápornou emocionálnou hodnotou. Ich štylistická hodnota je v intenzifikácii významu zvoleného výrazu, ktorý má bohatú varietu synonymických prvkov — *ťažké, nezávideniahodné, náročné ... („perné“).* Záporný

emocionálny postoj pisateľky listu je v spojení *teraz to tam máte* ... (porovnaj frazeologizované spojenie: *ale máte to tam („pekné")* — vo význame neporiadok, chaos a pod.). Spojenie *prosím Ťa* ... je parentetický kontaktový prostriedok so stimulatívnou funkciou, je to pragmatická epištoléma subjektívne koncipovanej výpovede; *len vydrž!* — je to elidovaná výpoveď, epištoléma syntaktickej povahy, v hovorených prejavoch ustálené spojenie, ktoré sa dostalo do písomných súkromných prejavov; *Odhliadnuc od učenia je to pekné, ale, nestraším Ťa, veľmi namáhavé zamestnanie.* — druhotná predložka *odhliadnuc od* zhusťuje vetnú stavbu. Tlmením dejovosti sa síce oslabuje funkcia prvej časti vety, ale nahrádza ju druhá výpoveď. Treba to chápať tak, že pôvodný prechodník ako kondenzátor textu vystupuje v úlohe informémy. Veta však postupne nadobúda pragmatický charakter so záporným hodnotiacim postojom (svedčí o tom sloveso v spojení *nestraším Ťa* a spojenie *pekné, ale namáhavé*). V citovanom liste je viac pozoruhodných momentov, napr.: ... *ešte kus a budeš hotová;* ... *som hrozne rada;* ... *[deti] Ťa doslova vyšťavia;* ... *fajn; rozprúdila som (akciu)* a iné, ale z priestorových dôvodov ich podrobnejšie nerozoberáme.

Pokúsili sme sa naznačiť základné vlastnosti epištolárneho štýlu. Je isté, že na jeho širšiu a úplnejšiu charakteristiku bude treba systematicky skúmať ďalšie lexikálne, syntaktické a kompozičné prostriedky.

Literatúra

HORÁK, G.: Jazykový rozbor ľudového listu z Kukučínových Mladých liet. In: Jazykovedné štúdie. 1. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 255—276.

KISELEVA, A. L.: Voprosy teoriji rečovogo vozdejstvija. Leningrad 1980, s. 105 n.

MISTRÍK, J.: Kompozícia jazykového prejavu. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977.

MISTRÍK, J.: O modernizácii slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca. 9. Bratislava, Alfa 1979, s. 236.

ONDRUS, P. — HORECKÝ, J. — FURDÍK, J.: Súčasný spisovný jazyk. Lexikológia. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 23.

SKWARCZYŃSKA, S.: Wokół teorii listu (paradoxy). In: Pomiędzy historią a teorią. Warszawa, Instytut wydawniczy PAX 1975, s. 178 n.

REVZIN, I. I.: Deduktívne a štruktúrne vymedzenie pojmu funkčný štýl. Slavica Slovaca, 3, 1971, s. 243—244.

Za profesorom Jozefom Štolcom

Dňa 15. júla 1981 po dlhej chorobe zomrel v Bratislave vo veku 73 rokov univ. prof. PhDr. Jozef Štolc, DrSc. Rozlúčka so zosnulým bola 21. júla 1981 v Bratislave na cintoríne v Slávičom údolí.

J. Štolc sa narodil 24. 3. 1908 v Hranovnici v Popradskom okrese. Tam pod Tatrami sa naučil mať rád jednoduchých ľudí, tu sa započúval do rytmu prác svojho otca kováča. Robiť vždy a nepretržite aj v najzložitejších podmienkach stalo sa napokon aj jeho osobnou vlastnosťou. Stredné školy absolvoval v Levoči a Spiš. N. Vsi, vysoké v Bratislave a vo Viedni. V r. 1948 sa habilitoval na Komenského univerzite v Bratislave. Neskôr pôsobil aj na Vysokej škole pedagogickej. Väčšinu svojho života však strávil v Jazykovednom ústave Slovenskej akadémie vied. Ako vedecký pracovník pôsobil začas aj v odbočke Ústavu pro jazyk český ČSAV v Brne.

J. Štolc sa zapísal do dejín slovenskej jazykovedy ako úspešný vysokoškolský učiteľ, významný vedecký pracovník a organizátor jazykovedného výskumu. Svoju lásku, dušu i srdce však obetoval najmä dialektológii, a tak sa z neho stal významný predstaviteľ tejto disciplíny doma i za hranicami.

Ako spišský rodák začal so zbieraním a spracovaním jazykového materiálu doma v Spišskej stolici. Z obsiahlych nárečových zápisov publikoval však iba časť, a to v podobe štúdií, ako sú: *Dialektické členenie spišských nárečí* (Linguistica Slovaca *1—2*, 1939/1940, s. 191—207; *Zmeny o > u a ie > i v nárečí spišskom.* Sborník Matice slovenskej, *15*, 1937/1938, s. 75—96; *16—17*, 1938/1939, s. 50—76). Tieto štúdie boli prípravou na monografické spracovanie spišských nárečí.

Neskôr sa J. Štolc zameral na výskum dialektov mimo územia Slovenska. Výsledkom sústredeného pracovného úsilia bola habilitačná práca *Nárečia troch slovenských ostrovov v Maďarsku* (Bratislava, SAVU 1949). J. Štolc sa venoval aj výskumom a spracovaniu slovenských nárečí na území Juhoslávie. Výsledky svojho výskumu napokon publikoval v samostatnej monografii *Reč Slovákov v Juhoslávii* (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968). Ale ťažiskom jeho vedeckého záujmu bolo zozbieranie a spracovanie nárečového materiálu z územia Slovenska. Na tento cieľ v r. 1946 zostavil a vydal v spolupráci s E. Paulinym *Dotazník pre výskum slovenských nárečí,* pomocou ktorého sa v r. 1947—1951 vykonal výskum slovenských nárečí vo všetkých oblastiach na Slovensku. Zo-

zbieraný materiál sa mal spracovať v podobe jazykového atlasu. Náročný plán sa podaril. Za pomoci spoluautorov a spolupracovníkov vyšiel v r. 1968 prvý zväzok atlasu pod názvom *Atlas slovenského jazyka I* (Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá — mapy. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. Časť druhá. Úvod — komentáre — materiály. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968).

J. Štolc autorsky pripravil druhý zväzok atlasu (morfológiu). Vydania tohto dielu atlasu sa však už nedožil, hoci po tom veľmi túžil.

Dialektologické práce J. Štolca majú významnú dokumentárnu hodnotu, lebo na spracovanie slovenských dialektov sa zameral v čase, keď sa z roka na rok nástojčivejšie vynárala potreba zintenzívniť výskum zanikajúcich slovenských nárečí. Jeho vášnivý zberateľský pátos, ktorý nosil v sebe a ktorý vštepoval aj svojim žiakom a spolupracovníkom, priniesol zaslúžené ovocie.

Bohaté poznatky o zvláštnostiach slovenských nárečí využil J. Štolc aj v syntetickej monografii *Slovenská dialektológia,* na ktorej pracoval v ostatných rokoch svojho pôsobenia v SAV. Všestranné poznatky o nárečiach na Slovensku poskytovali mu dobrú základňu na výklad viacerých historických javov i na interpretáciu starších rečových pamiatok zo Spišskej stolice. Výsledky výskumov uverejnil v príspevku *Levočské slovenské prísažné formuly zo XIV.—XIX. storočia.* (Jazykovedný sborník, 5, 1951, s. 190—196) a *Spišský list z roku 1782* (Jazykovedný sborník, 7, 1953, s. 97—104).

J. Štolc bol aj spoluautorom viacerých učebníc slovenského jazyka a spoluautorom populárnej *Slovenskej gramatiky* (Martin, Osveta 1953), ktorá vyšla v niekoľkých vydaniach. Známe sú aj jeho príspevky z problematiky spisovnej reči, vzťahu spisovného jazyka a nárečí aj bohatá edično-prípravná činnosť pri vydávaní diel B. Němcovej, J. Čajaka, J. Chalupku, M. Kukučína, J. M. Hurbana a rozsiahla edičná činnosť v časopisoch a zborníkoch.

Mnohostranná práca J. Štolca na poli slovenskej jazykovedy aj kultúry si zasluhuje uznanie a obdiv. Nemožno zabudnúť na roky jeho organizátorskej činnosti, keď vďaka jeho vrúcnej láske k slovenskému jazyku citlivým a zároveň i mobilizujúcim spôsobom vedel okolo seba zhromaždiť mladých ľudí a vzbudiť v nich záujem o výskum v takom rozsahu, aký predtým nemal u nás obdobu. Jeho žiaci a spolupracovníci bolestne pociťujú odchod svojho učiteľa. So žiaľom v srdci ho odprevádzali na jeho poslednej ceste. Odchodom J. Štolca náš národ navždy stratil rodoľuba, jazykoveda odborníka známeho doma i v cudzine, deti a vnúčatá nezabudnuteľného otca a starého otca, rodný Spiš vzácneho syna, na ktorého si bude tento kraj vždy s hrdosťou spomínať.

Rozlúčili sme sa s človekom, čo vedel mnohých zapáliť pre vedeckovýskumnú prácu a vzbudiť nadšenie pre spoločné dielo, o ktorom tak presvedčivo hovorieval, že má pre národ priam historický význam. Takto sme pochopili hneď v začiatkoch spoločnej práce jeho snahy a v tomto duchu by sa mali uskutočňovať myšlienky J. Štolca ako jeho odkaz.

Nech mu je ľahká naša drahá, slovenská zem!

Anton Habovštiak

Správa zo zasadnutia Medzinárodnej lingvistickej terminologickej komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov

Pod záštitou Jazykovedného ústavu Akadémie vied Ukrajinskej sovietskej socialistickej republiky sa konalo v Kyjeve 18. 5. — 21. 5. 1981 pravidelné zasadnutie Medzinárodnej lingvistickej terminologickej komisie pri Medzinárodnom komitéte slavistov (ďalej MLTK). Zasadnutie sa skladalo z dvoch častí — z prerokúvania odborných terminologických otázok a z prerokúvania organizačných otázok. Prevažná časť pracovného programu sa venovala terminologickým problémom.

1. Prvá časť zasadnutia MLTK sa tematicky rozčlenila takto: a) hodnotenie Slovníka slovanské lingvistické terminologie (ďalej SSLT), b) terminológia sociolingvistiky a sémantiky. Autori viacerých referátov si z rozličných aspektov všímali najmä spracovanie konkrétnej národnej terminológie v SSLT. L. A. Antoňuková (Minsk) sa zaoberala možnosťami rozvoja bieloruskej lingvistickej terminológie, problémami jej unifikácie a okrem toho upozornila, že v slovníku chýbajú niektoré základné termíny z fonetiky, syntaxe a štylistiky. E. T. Georgievová (Sofia) vysoko ocenila, že SSLT sústredil základnú slovanskú lingvistickú terminológiu, ale kriticky poukázala na niektoré nedostatky v spracovaní bulharskej terminológie, napr. na osciláciu dvoch podôb niektorých termínov (*perfektivácia — perfektivizácia, gramatičeski — gramatyčny* ap.) a naznačila možnosti skrátiť viaceré viacslovné termíny. S. Babić (Záhreb) pripomenul, že spracovanie srbskej a chorvátskej terminológie pod jednou značkou HS/SH neodráža objektívne skutočný stav, že ide o dve terminológie, čo sa napokon do istej miery ukazuje v spracovaní registra. Kriticky sa vyslovil k zamieňavému používaniu terminologických variantov a požadoval, aby sa každá národná terminológia spracúvala kolektívne. J. Horecký (Bratislava) sa zaoberal otázkami homonymie v SSLT. Prípady typu *jazyk*[1] (= reč) a *jazyk*[2] (= artikulačný orgán) nepokladá za homonymá, označenie termínov číselnými indexmi je tu iba technickou pomôckou. Terminologickým homonymom je napr. termín *morfológia* používaný na základe zhodnej motivácie v rozličných odboroch. V prípadoch typu *jazyk*[1], *jazyk*[2] treba však hovoriť o heteronymách. I. Masár (Bratislava) upozornil na niektoré možnosti koordinácie slovanskej jazykovednej terminológie a na potrebu internacionalizácie a unifikácie terminológie v intenciách svetového jazykového procesu. A. J. Bagmutová (Kyjev) zistila, že v ukrajinskej jazykovednej terminológii sú dve vrstvy internacionálnych termínov: dávne internacionalizmy (*apoziopéza, zeugma, chiazmus* a i.), ktoré sa používajú pomerne zriedka, a nové internacionalizmy (napr. *téma, réma)* okrem iného často používané najmä na pomenovanie pojmov nových lingvistických škôl a smerov. Ukrajinská jazykovedná terminológia má dlhú tradíciu a v súčasnosti dozrela potreba pripraviť historický terminologický slovník. A. A. Beleckij (Kyjev) venoval pozornosť onomastickej terminológii, vydelil päť základných typov onomastických termínov (antroponymá, fenonymá, prosoponymá, etnonymá, toponymá), pokúsil sa o klasifikáciu onomastických termínov podľa ich štruktúry, sémantiky a funkcie a vyzdvihol výhody tvorenia onomastických termínov z grécko-latinských základov (okrem iného s odôvodnením, že aní taký základný termín, ako je *onomastika,* nemá v slovanských

jazykoch domácu paralelu). A. E. Michnevič (Minsk) okrem iného vysoko hodnotil SSLT, zdôraznil potrebu citlivo regulovať v terminologickej práci napätie na osi nacionálne — internacionálne, upozornil na potrebu doplniť slovník termínmi z oblasti sociolingvistiky a textológie, na potrebu vydávať rozličné terminologické slovníky a v zvýšenej miere sa zaoberať metodologickými problémami ustaľovania terminológie. A. A. Žovtobriuch (Kyjev) podčiarkol nevyhnutnosť dôsledne uplatňovať pri tvorbe terminologických slovníkov základné terminologické kritérium, ktorým je systémovosť, a na niektorých príkladoch poukázal na obchádzanie tohto kritéria v SSLT (porov. napr. dvojicu termínov *štylistická sféra — štýlová sféra*).

V diskusii k tomuto tematickému okruhu sa viackrát opakovala konštatácia, že v terajšej podobe je SSLT istým medzištádiom v spracúvaní slovanskej lingvistickej terminológie, že odráža konkrétnu spoločenskú situáciu, za ktorej dielo vznikalo, a že je nasledovaniahodným príkladom odbornej spolupráce slovanských lingvistov.

Do druhého tematického okruhu prispel základným referátom A. Jedlička (Praha). Ukázal v ňom, že kľúčovým pojmom súčasnej sociolingvistiky je komplexný pojem (a termín) *jazyková situácia;* vymedzil ho na základe vzťahu medzi pojmami jazykový celok — (jazykové) spoločenstvo — komunikačný priestor. Poukázal na postupujúcu sémantickú diferenciáciu niektorých sociolingvistických termínov používaných zo začiatku promiskue *(jazykové spoločenstvo — jazykový kolektív)* a na to, že vo vypracovaní sociolingvistickej terminológie sa vynárajú tri okruhy problémov: 1. nadväzovanie na tradíciu, 2. vypracovanie nových termínov a sémantická diferenciácia jestvujúcich termínov, 3. využívanie pôvodných sociologických termínov v sociolingvistike. H. Jenč (Budyšín) analyzoval niektoré sociolingvistické termíny v lužickej srbčine (funkcia štýlov, variantnosť jazykových prostriedkov a i.) a poukázal na špecifické črty bilingvizmu u Lužických Srbov, ktoré sú v tzv. kolektívnej dvojjazyčnosti horná lužičtina — dolná lužičtina — nemčina, pričom len jedna z dvoch slovanských rečí je pendantom nemčiny. A. V. Lagutinová (Kyjev) ukázala na konkrétnych príkladoch zmeny v skupinách synonymných termínov v dôsledku pôsobenia blízkych slovanských jazykov a nastolila požiadavku pozorne preskúmať, či všetky dvojice alebo trojice termínov, ktoré sa bežne pokladajú za synonymá a tvoria tzv. synonymické rady, sú plnými synonymami. Pochybnosti v tejto veci vznikajú napr. aj pri takých základných termínoch, ako sú v ruštine termíny *slovosočetanije — sočetanije slov, leksičeskaja jedinica — leksema* a i. Úplnú unifikáciu synonymných termínov nemožno dosiahnuť, pretože každý jazyk má vlastný systém termínov. K. Hausenblas (Praha) v referáte o terminológii sémantiky textu konštatoval, že v SSLT je táto terminológia zastúpená dosť skromne a že textové javy sa tam zaraďujú do štýlu. V súvislosti s pomenovaním náuky o texte uvažoval o termínoch *textová gramatika, textika,* ďalej o nejednotnosti chápania textu v tom, čo sa má pokladať za elementárnu textovú jednotku, ako sa v sémantike textu odráža to, že niekto niekomu za nejakých okolností, nejakým spôsobom, nejakým prostriedkom atď. chce niečo oznámiť. Situáciu v terminológii sémantiky textu pokladal autor referátu za neprehľadnú, ale do SSLT treba túto terminológiu doplniť so zreteľom na súčasný rozvoj textológie. T. L. Kandelakiová (Moskva) veľmi pozitívne hodnotila funkcie, ktoré SSLT má a spĺňa, a osobitne vy-

zdvihla, že terminologický materiál je v ňom usporiadaný na základe kritéria systémovosti. Pokladá to za veľkú prednosť diela, pretože nesystémovosť je vážnou prekážkou pri používaní terminologických slovníkov a v odbornej komunikácii. Jeden z najvážnejších dôsledkov systémového usporiadania slovníka vidí v tom, že v ďalšom štádiu spracúvania jazykovednej terminológie takéto usporiadanie uľahčí definovanie termínov. V koordinácii terminológie rozlišovala tri typy — unifikáciu, štandardizáciu a internacionalizáciu.

V diskusii sa pripomenulo, aké náročné bolo vypracovanie systémového slovníka, že výrazový systém v SSLT dobre odráža aj pojmový systém, že v súvislosti s koordináciou treba pamätať aj na vnútornú lexikografickú koordináciu SSLT, že je užitočné rozlišovať pojmy jazyková situácia a rečová situácia, v terminologickej práci sa treba zamýšľať nad polaritou zrozumiteľnosť — intelektualizácia atď.

2. Na zasadnutí členov MLTK sa prerokovala otázka členstva (niektorí členovia sa na rokovaniach komisie nezúčastňujú, niektoré národné komisie nemajú v MLTK svojich zástupcov, viacerí členovia od posledného zasadnutia zomreli), ďalej otázka druhého vydania SSLT (podľa návrhu A. Jedličku doplneného o švédsku a taliansku jazykovednú terminológiu). Okrem toho sa pripravil program ďalších zasadnutí MLTK do r. 1989 a rozhodlo sa o tom, že z kyjevského zasadnutia sa pripraví na vydanie zborník referátov a diskusných príspevkov.

Napokon treba dodať, že zasadnutie MLTK bolo pracovne plodné, na čom má veľkú zásluhu organizačná práca pozorných kyjevských hostiteľov z Jazykovedného ústavu AN USSR.

I. Masár

KRUPA, V.: Jednota a variabilita jazyka (Systémový prístup a tzv. exotické jazyky). Bratislava, Veda 1980. 168 s.

Recenzovaná monografia V. K r u p u — rozšírený súbor štúdií publikovaných doma i v zahraničí — je pozoruhodnou a nanajvýš aktuálnou prácou z viacerých aspektov. Ak nerátame zborníky z konferencií, je to v rámci slovenskej jazykovedy prvá monografia prezentujúca v širokom zábere dialektický marxistický prístup v riešení základných otázok filozofie jazyka (problematika vzťahu jazyka a myslenia, systému a štruktúry, podstata jazykového znaku a i.). Druhým pozoruhodným faktom je, že sa autorovi podarilo objektívne a presvedčivo interpretovať odlišnosti vyplývajúce z rozmanitosti jazykov tézou o zásadnej jednote ľudského myslenia, že svoju teóriu rozvíja nielen zvnútra, imanentne, ale vychádza z bohatého a pestrého materiálu tzv. exotických jazykov juhovýchodnej a východnej Ázie a Oceánie. V. Krupa takto zúročil svoje skúsenosti orientalistu predovšetkým na rozvíjanie teórie všeobecnej jazykovedy. Zvolené východisko mu umožnilo poukázať jednak na neprimerané a neodôvodnené zužovanie všeobecne platných jazykových zákonitostí, ktoré nevyhnutne vyplynulo z europocentrického chápania lingvistiky (s ideálom klasického, bohato rozvinutého flektívneho typu indoeurópskeho jazyka), ako aj podrobiť kritike niektoré buržoázne koncepcie, najmä teóriu jazykovej relativity a gnozeologické východiská štrukturalizmu.

Monografia má spolu so závermi 14 kapitol a člení sa na tri časti: I. *Jednota* (s. 11—60), II. *Variabilita* (s. 61—115), III. *Jednota vo variabilite* (s. 117—162). Sama kompozícia dobre vystihuje autorov dialektický prístup v chápaní skúmanej problematiky. V prvej časti autor tvorivo rozvíja základné otázky filozofie jazyka. Predovšetkým zásluhou V. Krupu sa aj v slovenskej jazykovede ustálilo chápanie štruktúry ako „množiny vzťahov spájajúcich množinu prvkov do vyššieho celku, do systému" (s. 149) a skončilo sa s nepresným chápaním a používaním pojmov systém a štruktúra ako synoným. Proti neadekvátnemu nadraďovaniu štruktúry nad systém kladie V. Krupa dialektické chápanie javov aj ako substancie aj ako štruktúry a proti štrukturalistickému chápaniu uzavretosti jazykového systému zdôrazňuje jeho prispôsobovanie k meniacemu sa okoliu, plodne využívajúc Piagetove pojmy asimilácie a akomodácie systému.

Významným Krupovým prínosom je interpretácia jazykového znaku. Nezaoberá sa problematikou jeho bilaterálnosti či unilaterálnosti — pokladá to v zhode s inými bádateľmi za pseudoproblém —, ale sa sústreďuje na otázku odrazovej adekvátnosti obsahu a konzistentnosti formy jazykového znaku, pričom požaduje v akejkoľvek jazykovej analýze rešpektovať zásadný metodologický rozdiel — diskrétnosť jazyka ako odrazového javu proti jeho kontinuitnému charakteru (ako objektu reality).

Aj keď v druhej časti knihy (s. 61—115) autor venuje viac priestoru rozboru konkrétneho materiálu z množstva analyzovaných jazykov, práve materiál mu slúži na širšie rozvíjanie teoretických princípov. V systémovej analýze vybraných gramatických kategórií venuje hlavnú pozornosť skúmaniu problematiky slovesa a nastoľuje požiadavku, aby sa v typológii popri morfológii a lexike, na ktoré sa predovšetkým orientuje pozornosť bádateľov, skúmala rovnako aj syntax. Autorovým príspevkom do diskusie o charaktere hĺbkovej a povrchovej štruktúry je ich dialektická interpretácia: hĺbková štruktúra je prostriedok umožňujúci nachádzať ekvivalencie medzi rozdielnymi povrchovými štruktúrami (s. 152), prejavuje sa v nej zásadná jednota ľudského myslenia, ktorá sa na prvý pohľad akoby stráca v značnej rozmanitosti jazykových foriem v povrchovej štruktúre. Toto chápanie V. Krupa aplikuje najmä na kategóriu pádu (v zhode s inými lingvistami rozlišuje hĺbkové a povrchové pády). Podstatu kategórie pádu nemožno pochopiť bez vzťahu k slovesu. (V tejto časti knihy autor demonštruje svoje výklady na mnohých príkladoch zo slovenčiny; napokon slovenský jazykový materiál nechýba ani v iných kapitolách.)

Originálne je aj Krupovo chápanie časových a priestorových koordinátorov predikácie. Presvedčivo argumentuje, že tradičné delenie gramatického času na minulý, prítomný a budúci, zdedené z klasickej gramatiky a rozvinuté v Jespersenovej Filozofii gramatiky, nemožno pokladať ani za lingvisticky univerzálne, ani za filozoficky odôvodnené (s. 78 n). „Jazykový" čas nie je adekvátnym odrazom objektívneho času, udalosti ako také nie sú ani minulé, ani prítomné, ani budúce, ale navzájom stoja vo vzťahu časovej následnosti, stálej a od ľudského subjektu nezávislej. Zdrojom vývinu a obnovovania jazykovej kategórie času je kontrast deja už realizovaného s dejom ešte nerealizovaným.

Pri premene lexikálno-syntaktických kategórií na syntaktické (s. 95 n.) V. Krupa ukazuje, ako kvantita ovplyvňuje kvalitu v jazyku: systémy pozostávajúce z veľkého počtu prvkov sú nevyhnutne organizované odlišným spôsobom ako systémy, v ktorých je počet prvkov obmedzený.

V tretej časti knihy (s. 117—162) je pozoruhodný autorov návrh multidimenzionálnej schémy pre typologickú analýzu morfém v rozličných (nepríbuzných) jazykoch, zahrnujúcej popri forme a význame ako signifikantné kritérium aj výskyt a segmentovateľnosť slov. Originálne je autorovo chápanie prekladu: asymetriu a intranzitívnosť prekladovej ekvivalencie interpretuje prostredníctvom hĺbkových štruktúr príslušných jazykov. Pôvodná jednota obsahu a formy sa v procese prekladania narúša buď z lingvistických príčin (systémové typologické odlišnosti), alebo z mimolingvistických príčin (odlišné kultúrne pozadie prejavujúce sa najmä v sémantike). Prekladanie teda nie je čisto lingvistická činnosť, pretože preklad nepredstavuje iba kontakt jazykových systémov, ale aj kontakt rozličných kultúr a civilizácií. Meranie podobnosti jazykov exaktnými metódami je „reminiscenciou" na autorove prvé práce z oblasti kvantitatívnej lingvistiky, najmä fonotaktiky. Práve v tejto oblasti sa V. Krupa významne uplatnil aj v zahraničí.

Výhrady možno mať proti redakčnému spracovaniu publikácie. Hoci sa v texte používa na ilustráciu veľa príkladov z analyzovaných jazykov, nevyznačujú sa iným typom písma, a tak mnohé úseky textov sú neprehľadné, stereotypné, graficky nepríťažlivé, sťažujú vnímanie. Na s. 113 sa v dvoch riadkoch príkladov uvádza bez typografického vyznačenia kan ako žiaci. Podľa bežného redakčného úzu sa cudzie slová mali vyznačovať kurzívou a preklad v slovenčine v úvodzovkách, teda *kan ako* „žiaci". Nemalo by sa tiež stávať, aby vedecké publikácie vychádzali bez registrov. Vzhľadom na tematiku knihy mohli mať aj cudzojazyčné resumé (ruské a anglické) väčší rozsah ako jednu stranu.

Monografia V. Krupu je významným príspevkom v rozvíjaní teórie jazykovedy, najmä jej filozoficko-metodologickej zložky (požiadavka systémového prístupu pri skúmaní jazykových javov, funkcia gramatických kategórií v poznávacom procese, aplikácia teórie odrazu na interpretáciu obsahovej a formálnej stránky jazykového znaku, kritika koncepcie teórie relativity v jazyku a gnozeologických východísk štrukturalizmu a i.). Ako dobrý návod poslúži každému lingvistovi, ktorý sa pri analýze jazykových javov neuspokojuje s atomistickými klasifikáciami a členením v povrchovej štruktúre, ale chce preniknúť k podstate jazykových javov. Krupova knižka ukazuje, ako prekročiť bariéry jazykového materiálu smerom k filozofickým interpretáciám, ale aj v širších dimenziách ku kultúre a k interdisciplinárnej analýze.

J. Bosák

SEKANINOVÁ, E.: Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Veda 1980. 200 s.

Bohaté pracovné skúsenosti E. Sekaninovej ako lexikologičky, lexikografky a redaktorky lexikografických diel umožnili jej podať v tejto monografii ucelený a detailný pohľad na sémantiku predponového slovesa. Bohatý dokladový materiál ruských a slovenských predponových slovies autorka spracovala použitím metódy štruktúrno-sémantickej analýzy pomocou lexikálnej substitúcie. Touto metódou sa jej podarilo nielen zachytiť sémantiku predponových slovies (resp. prefixáciou modifikovaný význam základového slova), ale aj ukázať súvislosti a zákonitosti medzi obsahovým a výrazovým plánom ruštiny a sloven-

činy v oblasti predponových slovies. Konfrontácia výsledkov sémantickej analýzy predponového slovesa v ruštine a v slovenčine odhalila na jednej strane prípady zhody, no na druhej strane aj časté rozdiely medzi obidvoma jazykmi. Tým monografia splnila svoj cieľ vyjadrený autorkou v úvode, že totiž predkladaná práca „chce byť príspevkom k riešeniu vzťahu prvkov výrazového a obsahového plánu v oblasti aspektuálnosti ako funkčno-sémantickej kategórie".

Svoju monografiu rozvrhla autorka do troch kapitol. V prvej, akoby v teoretickom úvode, rozoberá názory viacerých českých, slovenských a sovietskych jazykovedcov na miesto tvorenia slov medzi jazykovednými disciplínami a potom detailnejšie na miesto verbálnej prefixácie v rámci tvorenia slov. Nadväzuje na stanovisko autorov, ktorí zaraďujú tvorenie slov do lexikológie ako jej špecifickú disciplínu, zasahujúcu čiastočne do oblasti morfológie. Slovotvorný postup verbálnej prefixácie hodnotí ako špecifický prípad odvodzovania, pri ktorom si prefigované slovo zachováva rovnaké slovnodruhové zaradenie ako základové sloveso. Prisudzuje mu funkciu perfektivizačnú (čiže gramatickú — zmena slovesného vidu) a funkciu lexikálno-sémantickú (zmena alebo modifikácia lexikálneho významu slovesa). Pri sémantickej charakteristike vidového protikladu autorka uplatňuje Saussurov pojem zavŕšenosti/nezavŕšenosti, resp. komplexnosti/nekomplexnosti deja a pojem limitovanosti/nelimitovanosti deja, prevzatý od sovietskych autorov. Dokonavosť potom chápe ako komplexnosť poňatia deja (a teda neprocesuálnosť) v spojení s príznakom dosiahnutia vnútorného limitu. Nedokonavosť charakterizuje tiež kladne ako „označenie procesu v jeho priebehu", t. j. ako procesuálnosť. Zavedenie kategórie limitovanosti pri dokonavých slovesách jej umožňuje dokázať čisto vidovú funkciu predpôn (t. j. prípad, keď predpona nemodifikuje lexikálny význam základového slovesa). Túto funkciu spĺňa predpona pri limitatívnom spôsobe slovesného deja. Okrem zmien vidových a lexikálno-sémantických spôsobuje verbálna prefixácia aj zmeny intencie a valencie slovesa oproti základovému slovesu. Týchto zmien sa však autorka vo svojej práci nedotýka.

V druhej kapitole autorka bližšie rozoberá postupy, pomocou ktorých spracúva problematiku predponového slovesa. Sémantickú analýzu predponového slovesa uskutočňuje substitúciou predpony sémanticky zodpovedajúcou príslovkou. Sémantický obsah príslovky odkrýva sémantickú hodnotu predpony (napr. *prepísať* = znovu, inak napísať) alebo nulovú sémantickú hodnotu predpony v tom prípade, ak predpona v spojení so základovým slovesom neplní lexikálno-sémantickú funkciu, ale plní iba funkciu perfektivizačnú (napr. *písať — napísať; robiť — urobiť*). Obidva prípady spojenia základového slovesa s predponou však autorka chápe ako vyjadrujúce charakterizované spôsoby slovesného deja. V prípade spojenia základového slovesa s lexikálno-sémanticky prázdnou predponou hovorí o prekrývaní hraníc medzi lexikálno-gramatickou kategóriou slovesného vidu a lexikálno-sémantickou kategóriou limitatívneho spôsobu slovesného deja. Možnosť alebo nemožnosť tvoriť sekundárne imperfektívum autorka nepovažuje za kritérium odlišnosti kvality predpony z hľadiska jej lexikálnej a funkčnej hodnoty. Dokazuje to tým, že ak sa od jedného a toho istého nedokonavého slovesa tvorí rôznymi predponami viacero dokonavých slovies, pri niektorých z nich sa vyskytuje sekundárne imperfektívum (napr. *deliť — prideliť — prideľovať*), pri iných sa nevyskytuje (napr. *deliť — podeliť — Ø*). Ďalším argumentom, podporujúcim názor, že možnosť alebo ne-

možnosť tvorenia sekundárneho imperfektíva nie je kritériom odlišnosti kvality predpony z hľadiska jej lexikálnej a funkčnej hodnoty je ten, že sloveso s lexikálne prázdnou predponou vystupuje v paradigme dvojice bezpredponového slovesa s predponovým *(písať — napísať)* v takej istej pozícii ako predponové sloveso s lexikálnou predponou v paradigme dvojice predponového slovesa so sekundárnym imperfektívom *(prepísať — prepisovať)*. Napríklad budúci čas sa pri bezpredponovom slovese a sekundárnom imperfektíve tvorí analyticky *(budem písať, budem prepisovať)*, kým pri imperfektívach s lexikálne prázdnou a s lexikálnou predponou má význam budúceho času forma prítomného času, a teda syntetický spôsob tvorenia *(napíšem, prepíšem)*.

To, že autorka zvolila konfrontačnú sémantickú analýzu, odôvodňuje tým, že sleduje nielen vedeckovýskumné, ale aj pedagogicko-didaktické ciele. Uvedená práca tým, že poukazuje na zhody a rozdiely v obsahových a výrazových plánoch dvoch porovnávaných jazykov, naozaj pomáha na jednej strane praxi (máme na mysli prekladateľskú činnosť a prácu lexikografov pri tvorbe výkladových a dvojjazyčných slovníkov) a na druhej strane detailným spracovaním jednotlivých lexikálno-sémantických skupín predponových slovies je cenným prínosom do výskumu sémantiky slovies vo všeobecnosti.

Na základe spomenutých teoretických východísk a s použitím uvedených metodologických postupov pristupuje E. Sekaninová k tretej kapitole — k jadru svojej monografickej práce. Je ním podrobné vyčlenenie jednotlivých lexikálno-sémantických skupín prefixálne charakterizovaných spôsobov slovesného deja v ruštine a v slovenčine.

Kritériom členenia komplexu prefixálne charakterizovaných spôsobov slovesného deja (ďalej SD) sú sémy lokalizovanosť, temporálnosť a modalitnosť. Lokalizovanosť obsahuje smerovanie alebo umiestnenie deja a viaže sa na spojenie predpony s pohybovými slovesami v širokom zmysle. Temporálnosť deja sa chápe ako určenie jeho priebehu v čase a rozčleňuje sa na sémy začiatku, trvania a zakončenia deja. Modalitnosťou deja sa rozumie konkrétny spôsob jeho priebehu a špecifikuje sa sémami kvantity, intenzity, totality a úzu. Celkovo autorka vyčleňuje 58 spôsobov SD (medzi nimi napr. smerovanie deja do niečoho, zhora nadol, na niečo, k niečomu), do oblasti všeobecnej sémy temporálnosti deja zahŕňa 12 spôsobov SD (napr. začiatok deja, jednorazovosť deja, dokončenie poslednej fázy deja) a najbohatšie členenie má všeobecná séma modalitnosti deja, ktorá sa konkretizuje na 28 spôsoboch SD v rámci skupín modalitno-totalitných a modalitno-uzuálnych spôsobov SD.

Sémantickému rozboru sa podrobujú iba produktívne predponové lexémy v ruštine i v slovenčine, pričom sa vychádza z ruštiny a v slovenčine sa „hľadá ekvivalencia". Vplyvom konfrontácie smerom od ruštiny cítiť v dokladovom materiáli prevahu ruských slovies nad slovenskými ekvivalentmi a aj kvalita slovenských dokladov zaostáva za vybranými dokladmi ruských predponových slovies. Mnohé z uvedených slovenských predponových slovies tvoria totiž periférium slovnej zásoby slovenčiny. Nevidíme napr. dôvod uvádzať popri produktívnej skupine slovies s predponou *od-* ako synonymné slovesá s predponou *u- (umiesť — umetať; urezať — urezávať; useknúť — usekovať* [!]; *ukrojiť, ulomiť, učesnúť)*. Mnohé z nich sa v Slovníku slovenského jazyka hodnotia ako zriedkavé alebo ako nárečové a v novších slovníkových prácach sa vôbec neuvádzajú (porov. Česko-slovenský slovník). Na okraji slovnej zásoby slovenčiny sú aj iné

slovesá z dokladového materiálu, napr. *sprebíjať, sprehŕňať, spretínať, sčesnúť — sčesávať, rozzlostiť sa* a iné. Slovesá *usedieť, ustáť, uskákať,* zaradené pod spôsob SD charakterizovaný ako „zotrvanie pri vykonávaní deja", z hľadiska výskytu tiež vzbudzujú pochybnosti (i keď v ruštine podobné slovesá jestvujú). Slovenčina má pre túto skupinu hovorové podoby *obsedieť, obstáť,* ktoré sa v tejto skupine vôbec nespomínajú. Niektoré z uvedených slovies, napr. slovesá *pribežať, odhraničiť — odhraničovať, odtesať — odtesávať, ohniť — ohnívať, zvíňať* (ako nedokonavý tvar od slovesa *zvinúť*) v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny vôbec nejestvujú, v monografii sú vytvorené umelo podľa podoby ruských slovies.

Niekoľko pripomienok máme aj k niektorým vyčleneným skupinám spôsobov SD a k použitej latinskej, resp. grécko-latinskej terminológii.

V rámci inchoatívneho spôsobu SD, ktorý zahŕňa 5 sémantických skupín slovies, vidí sa nám redundantné rozlišovať prvú skupinu slovies navyše podľa toho, aké zvuky označujú. Pri slovesách *zavyť, zavorčať, zagogotať, zasipeť* vyčlenených do skupiny slovies označujúcich ľudské zvuky, chýba upozornenie, že v tomto prípade ide o prenesený význam uvádzaných slovies. Nevidíme tiež dostatočný dôvod na vyčleňovanie skupiny slovies súvisiacej s jednorazovosťou deja v rámci inchoatívneho spôsobu SD, keďže pre jednorazové slovesá sa vyčleňuje samostatný spôsob SD, nazvaný semelfaktívny spôsob SD. V monografii sa ocitli slovesá *zrevať, zavyť* v inchoatívnom spôsobe slovesného deja a slovesá *skríknuť, zvýsknuť, skrsnúť* sa uvádzajú ako príklady na semelfaktívny spôsob SD, hoci zjavne tvoria jeden spôsob SD. Podobne samostatne vyčlenené skupiny v rámci modalitnosti deja, ako je spôsob SD označený ako „dlhým trvaním deja dôjsť k neželateľnému stavu" (*otsidieť — unaviť sa, strpnúť* — mohla byť uvedená hovorová podoba *zasedieť si nohu* ap.) a spôsoby SD označené ako „dlhým trvaním doviesť dej do krajnosti" *(ugoňať — uhnať, uštvať; ugoňaťsia — uštvať sa),* „prílišným vykonávaním deja dôjsť k neželateľným dôsledkom" *(doguľaťsia do prostudy — prechádzať sa až do nachladnutia),* „dlhým vykonávaním deja si poškodiť" *(pereplavať — prílišným plávaním si poškodiť)* a „krajne (sa) unaviť dejom" *(zagoňať — uhnať; umordovať sa)* mohli na základe sémantickej príbuznosti tvoriť spoločný spôsob SD označený napr. ako „dlhým alebo intenzívnym vykonávaním deja dôjsť k neželateľnému dôsledku".

Čo sa týka použitej latinskej terminológie, nezhodujeme sa s názorom niektorých recenzentov, ktorí ju hodnotili kladne. Nám sa vidí, že je veľmi náročná, pretože pri päťdesiatich ôsmich spôsoboch SD je nezapamätateľná a z hľadiska obsahu jednotlivých termínov nie celkom vystihuje podstatu príslušnej skupiny. To bol asi dôvod, prečo autorka pri každom latinskom termíne uvádza aj jeho slovenský ekvivalent, ktorý je síce opisný, ale často obsažnejší a tým aj výstižnejší. Napríklad pri označení *superatívny spôsob SD* by sme bez vysvetlenia ťažko uhádli, že ide o „prevýšenie dejom iného" (skôr malo byť „prevýšenie deja vykonávaného iným činiteľom"). Podobne termín *bipartitívny spôsob SD* nevystihuje, že ide o „rozdelenie objektu dejom napoly alebo (aj, pozn. E. T.) na časti", ďalej termín *impetratívny spôsob SD* nezahŕňa v sebe, že ide o „dosiahnutie kladného výsledku vynaložením veľkého úsilia".

Napriek spomenutým drobným výhradám k použitej terminológii a k niektorým ekvivalentom v slovenčine chceme v závere konštatovať, že práca E.

Sekaninovej je z obsahovej stránky značným prínosom pre výskum sémantiky slovesa aj pre prekladateľskú a lexikografickú prax. Prístupným výkladom pojmov, logickosťou výstavby textu autorka úspešne zvládla aj pedagogicko-didaktické ciele, ktoré touto konfrontačnou prácou sledovala.

E. Tibenská

Encyklopedická príručka ruského jazyka

Vzápätí po vyjdení Encyklopédie wiedzy o języku polskim (referovali sme o nej v časopise Slavica Slovaca, *14*, 1979, s. 326—327) vyšla tlačou ďalšia lingvisticko-encyklopedická príručka pre širšiu odbornú verejnosť — tentoraz pod názvom *Russkij jazyk — Enciklopedija* (Red. F. P. Filin. 1. vyd. Moskva, Sovietskaja Enciklopedija 1979. 432 s.).

Hoci obidve spomenuté encyklopédie majú mnoho spoločných znakov (sú to národné encyklopédie v tom zmysle, že podávajú obraz o domácej jazykovede a o domácom jazyku), nie sú to koncepčne totožné kolektívne diela. Kým v poľskej príručke je rozsah hesiel limitovaný 30 polriadkami, sovietska príručka venuje väčším heslám i niekoľko strán. Napríklad heslá *jazyk, reč, jazyky sveta, jazyk a myslenie, jazyk a spoločnosť, jazykoveda, písmo, gramatika, rusistika v ZSSR* a pod. možno označiť priamo za „malé lingvistické monografie". A nielen to. Poľská encyklopédia kladie väčší dôraz na najnovšie výskumy domácej jazykovedy, encyklopédia Ruský jazyk (RJ) je značne „klasickejšia" vo výbere hesiel a niekde aj v ich spracovaní. Demonštrovať to možno napr. na hesle *pád,* pri ktorom sa RJ obmedzuje iba na výklad morfologického významu tohto pojmu, zatiaľ čo poľskí autori referujú aj o funkčno-sémantickom použití tohto termínu, bez ktorého si moderné syntakticko-sémantické výskumy sotva možno predstaviť (v každom prípade tu bolo treba zaujať postoj, hoci aj negatívny). Vo väčšine sú však heslá RJ spracované primerane a vyčerpávajúco, čo zasa možno doložiť výkladom napr. pojmu *paradigma* (heslo zahrnuje výklad pojmu v jeho morfologickom, syntaktickom, morfonologickom, lexikálno-sémantickom i slovotvornom význame).

V encyklopédii RJ sa na koniec každého hesla pripája bibliografia najdôležitejších prác o danej problematike. Sú to, zaiste v záujme toho, aby sa zbytočne neuvádzali pre širšiu verejnosť neprístupné pramene, zväčša práce ruské a sovietske alebo aspoň písané po rusky (uvádzanie zahraničných prameňov je skôr výnimkou). Heslá sú stavané tak, že autori okrem výkladu pojmov podávajú aj prehľad názorov o príslušnej problematike, ba majú snahu načrtnúť aj vývoj týchto názorov (porov. najmä heslá *akcentológia, sémantika, argot* a i.). Z encyklopédie sa možno dosť dozvedieť aj o organizácii jazykovedného výskumu v ZSSR, o profile domácich rusistických časopisov, o organizačnej štruktúre jazykovedných pracovísk v ZSSR, o ich projektoch a pod.

Viaceré heslá encyklopédie RJ sú venované teórii spisovného jazyka a jazykovej kultúre. Patrí k nim napr. *norma* (rozlišuje sa imperatívna, t. j. záväzná a dispozičná norma), *rečová prax, purizmus* atď. Autor hesla *purizmus* vykladá tento jav podľa nášho názoru vzácne vyrovnane, keď puristickému hnutiu pripisuje nielen črty negatívne (ahistorickosť a subjektívnosť, ignorovanie skutočnosti, že jazyk sa vyvíja, retrospektívnosť a konzervativizmus), ale i niektoré kladné znaky (zvýšená pozornosť rozvoju samobytnej národnej kultúry, fondom národného jazyka, jeho výrazového bohatstva). L. I. Skvorcov, ktorý je autorom

tohto hesla, dialektické prekonanie puristického pohľadu na jazyk nevidí v tzv. antinormalizátorstve, čiže v odmietnutí potreby a vôbec možnosti vedome regulovať jazykový proces. Chápe ho — rovnako ako purizmus — iba ako krajný prístup k otázkam jazykovej kultúry.

Otázky spisovnosti a jazykovej kultúry hodnotí ďalej F. P. Filin aj v hesle *ruský jazyk*. Ako na viacerých iných miestach i tu upozorňuje na skutočnosť, že medzi novými vedecko-technickými termínmi v ruštine je príliš veľa prevzatých slov (predovšetkým z amerického variantu angličtiny). Podľa neho prílev cudzích slov by bol menší, keby tvorenie slov v ruštine nebolo „živelným procesom" a keby sa v náležitej miere využívali nevyčerpateľné zdroje samej ruštini. Filin tu zároveň varuje aj pred prenikaním zbytočných amerikanizmov („eskalcija", „barmen" a pod.) i do bežného hovorového jazyka.

Niektoré heslá sa bezprostredne dotýkajú i slovenčiny a češtiny, príp. československej jazykovedy. Napr. v hesle *slovanské jazyky* sa pripomína, že podľa niektorých znakov v češtine, ale najmä v slovenčine možno súdiť o ich pôvodnom spojení s južnoslovanskými jazykmi. O spisovnej slovenčine a češtine sa tu tvrdí, že sú to relatívne blízke jazyky, typologicky (?) však odchodné, pretože každý z nich sa sformoval v odlišných historických podmienkach. V hesle *slovanská jazykoveda* sa ako jej zakladatelia a hlavní predstavitelia spomínajú J. Dobrovský, P. J. Šafárik, J. Blahoslav, J. Jungman, V. Hanka, J. Gebauer, O. Hujer, B. Havránek a iní. Osobnosti československého vedeckého života minulosti sú zastúpené aj v hesle *historicko-porovnávacia jazykoveda*, predovšetkým J. Dobrovský, P. J. Šafárik, B. Hrozný a i. (uvádza sa aj samostatné heslo *historicko-porovnávacia metóda*, mimochodom jediná lingvistická metóda, ktorá sa spracúva v samostatnom hesle, čo je sotva dostačujúce).

V hesle *etymológia* sa spomína československá etymologická škola (Machek, Kopečný, Ondruš), ktorej sa vyčíta (Trubačov), že pri etymologických výkladoch príliš veľa pozornosti venuje neregulárnym historickým zmenám.

Napokon spomeňme ešte to, že slovník obsahuje i biografické heslá o najvýznamnejších predstaviteľoch ruskej a sovietskej jazykovedy. Autorom nebolo, prirodzene, ľahké vyberať medzi osobnosťami v jazykovede, najmä keď zostavovatelia mali ambície predstaviť ruskú a sovietsku jazykovedu od najstarších čias po súčasnosť. Pri žijúcich osobách sa zvolilo podľa všetkého kritérium dosiahnutia aspoň titulu člena korešpondenta AV ZSSR (okrem niekoľkých výnimiek).

S. Ondrejovič

ROZLIČNOSTI

Fíčr alebo fíčer? — Dávnejšie sme čítali v denníku Práca krátky článok pod nadpisom *Slovenský fíčr*. Autor článku (JB) v ňom vysvetľuje, že slovo *fíčr* je „slovakizovaná podoba anglického slova *feature*, ktorým sa označuje zaujímavý útvar, autorsky osobitý...". V našom príspevku nám, prirodzene, nejde o význam tohto anglického slova prevzatého do slovenčiny, ale o to, či podoba *fíčr* je v súčasnej spisovnej slovenčine výslovnostne adekvátna.

V spisovnej výslovnosti anglického slova *feature [fi:čə]* a podobných slov je na konci krátky neurčitý vokál /ə/, ale iba vtedy, keď po tomto slove je pauza alebo keď bezprostredne nasledujúce slovo sa začína na vyslovovanú spoluhlásku. Keď však po takýchto slovách bezprostredne nasleduje slovo (slabika) začínajúce sa na samohlásku, potom v plynulej výslovnosti, t. j. bez pauzy, sa medzi koniec prvého slova a začiatok nasledujúceho slova vsúva spoluhláska /r/, teda napr. v spojení *pull-over and jacket* bude výslovnosť takáto: *['pul,ə$_u$vər‿ənd' džækit]*.

V slovách prevzatých z angličtiny do slovenčiny sa koncový vokál /ə/ adaptoval trojakým spôsobom: *-er, -ér* alebo zriedkavo *-or*. Príklady: *cracker [krækər]* — kreker, *corner ['kɔ:nə]* — korner, *boiler ['bɔ$_i$lə]* — bojler, *scooter ['sku:tə]* — skúter, *sweater ['swetə]* — sveter, *pullover ['pul,ə$_u$və]* — pulóver, *jumper ['džampə]* — džamper, *centre ['sentə]* — center, *conveyor [kən've$_{ie}$]* — konvejer, *carter ['ka:tə]* — karter, *outsider ['a$_u$t,sa$_i$də]* — autsajder, *designer [di'za$_i$nə]* — dizajner, *gangster ['gænstə]* — gangster, *shaker ['še$_i$kə]* — šejker, *speaker ['spi:kə]* — spíker, *trainer ['tre$_i$nə]* — tréner, *sprinter ['sprintə]* — šprintér, *spurter ['spə:tə]* — špurtér, *dispetcher [dis'pæčə]* — dispečer, *dribbler ['driblə]* — driblér, *bulldozer ['bul,də$_u$zə]* — buldozér, *surveyor [sə've$_{iə}$]* — survejor.

K týmto prirodzeným a bežným formám adaptácie anglických slov v spisovnej slovenčine (zrejme často pod vplyvom grafiky) pristupuje v súčasnej slovenčine ešte štvrtý spôsob fonetickej realizácie, a to pomocou slabičného /r̥/. V Slovníku cudzích slov M. Ivanovej-Šalingovej — Z. Maníkovej (1979) sme našli niekoľko príkladov: *pointer [pɔ$_i$ntə]* — pojntr, *trawler ['trɔ:lə]* — trólr, *book-maker ['buk,me$_i$kə]* — bukmejkr, *bush-header ['buš,hedə]* — bušher, *charter ['ča:tə]* — čartr, *fighter ['fa$_i$tə]* — fajtr, *globe-trotter ['glə$_u$b,trɔtə]* — globtrotr, *jigger ['džigə]* — džiger, *jobber ['džɔbə]* — džobr, *joker [džə$_u$ke]* — džoukr, *master ['ma:stə]* — mástr, *mister* (Mr) *['mistə]* — mistr, *pace-maker ['pe$_i$s,me$_i$kə]* — pejsmejkr, *quarter ['kwɔ:tə]* — kuórtr, *Worcester ['wustə]* — vórstr.

Ako vidíme, anglické slová tejto skupiny sa neodlišujú od slov predchádzajúcej skupiny ani graficky, ani pokiaľ ide o fonetickú realizáciu ich zakončenia. No napriek tomu Slovník cudzích slov uvádza podobu fonetickej adaptácie so slabičným /r̥/ na konci. Slovo *fíčr*, ktoré tiež patrí do tejto skupiny, neuvádza ani Slovník slovenského jazyka, ani Slovník cudzích slov. My sme ho čítali v dennej tlači a počuli v rozhlase. Napokon sem patria aj slová *cocker ['kɔkə]* — khokr a *setter* ['setə] — setr, ktoré v tejto podobe uvádza K. Palkovič vo svojom článku *Názvy plemien domácich zvierat* (Agrikultúra, 13, 1975).

Pri rozhodovaní o tom, ktorá z dvoch možností fonetickej adaptácie, t. j. *V + r* alebo slabičné /r̩/, je prijateľnejšia pre slovenčinu, ide o zásadnú otázku. Podľa úzu v spisovnej slovenčine „spojenie šumová spoluhláska + sonóra je prípustné v slovenčine len vtedy, ak nejde o koniec slova" (porov. E. Pauliny, Fonológia spisovnej slovenčiny, 1968, s. 85). Tento úzus potvrdzuje aj Retrográdny slovník slovenčiny J. Mistríka (1976), v ktorom slovenské slová so slabičným /r̩/ na konci slova sú zastúpené iba citoslovcami (napr. *br, fr, hr* a pod.) a jediným hovorovým adverbiom *cimpr-campr*, ktoré pochádza z češtiny. Zdá sa teda, že odpoveď na otázku, či *fičr* alebo *fičer*, dala samotná prax. Z celkového počtu 138 slov tohto druhu prevzatých z angličtiny do slovenčiny (podľa nášho materiálu) má 120 slov zakončenie na *-er, -ér* alebo *-or*. Iba v 18 prípadoch uvádzajú niektorí autori výslovnosť so slabičným /r̩/, no treba dodať, že v 6 prípadoch z tých 18 sa uvádza v literatúre aj alternatívna realizácia na *-er*. Konkrétne sú to výrazy: *kokr* alebo *koker, džoukr* alebo *džoker, mistr* alebo *mister, pointr* alebo *pointer, setr* alebo *seter, trólr* alebo *tróler*.

Opierajúc sa o preskúmaný materiál, vyslovujeme názor, že prirodzenejšia fonetická podoba anglického slova *feature* v slovenčine by mala byť *fičer*. Rovnako by to malo byť aj v ostatných slovách. Na tento vývin upozornil už K. Palkovič vo vyššie spomínanom článku (s. 90). O výslovnosti *fičr, pojntr, khokr, setr, mistr* a pod. by bolo možné hovoriť v slovenčine len ako o výslovnosti „vyššieho štýlu" (podľa termínu Á. Kráľa).

J. Lenhardt

Gramatický rod a skloňovanie názvu Plejsy. — Tri kilometre od Krompách sa nachádza prímestská oblasť *Plejsy*, v ktorej sú vybudované viaceré turistické a rekreačné zariadenia: lyžiarske vleky, zjazdová trať, slalomové svahy a i. Všimli sme si, že používatelia spisovnej slovenčiny nemajú ustálené povedomie gramatického rodu tohto vlastného mena. Svedčia o tom aj doklady prevažne z dennej tlače, napr.: *V Slovenskom raji, Mlynkách, na P l e j s á c h ...* — *Priaznivé podmienky nájdu lyžiari čiastočne iba na Mlynkách a P l e j s á c h ...* (Smena, 8. 1. 1975, s. 4—5). — *... na Plejsách* (Východoslovenské noviny, 7. 2. 1976, s. 6). — *Zjazdové lyžiarske disciplíny budú na P l e j s á c h ...* (Práca, 13. 2. 1976, s. 6). — *Na P l e j s á c h sa predstavilo celkom [!] 136 mladých lyžiarskych nádejí* (Východoslovenské noviny, 30. 1. 1981, s. 6).

Naproti tomu vo Vlastivednom slovníku obcí na Slovensku II (1977, s. 110) sa pri hesle *Krompachy uvádza* L. pl. lokality *Plejsy* s pádovou príponou *-och: Na P l e j s o c h vybudované rekr. stredisko a lyž. areál.*

Pri menej známych pomnožných miestnych názvoch sa ťažko ozrejmuje ich gramatický rod. Tu by bol možný odkaz na Morfológiu slovenského jazyka, ale nie je nevyhnutný. Tak je to aj pri určovaní gramatického rodu lokality *Plejsy*. Niektoré zákonitosti pri zisťovaní gramatického rodu pomnožných miestnych názvov zistil E. Pauliny v štúdii Rod pomnožných miestnych mien v spisovnej

slovenčine (Štúdie a práce linguistické I, Praha 1954, s. 155 n.). Pre rodové zaradenie je podľa neho v istých prípadoch rozhodujúci spôsob tvorenia G. pl. Ak toto kritérium aplikujeme na názov *Plejsy*, ktorý má v G. pl. pádovú príponu *-ov*, tento názov treba hodnotiť ako pomnožné substantívum mužského rodu.

Pomnožné substantívum *Plejsy* sa skloňuje podľa vzoru dub — duby. Pri tomto názve však spôsobuje isté rozpaky nielen tvorenie tvaru genitívu, ale aj tvorenie tvaru inštrumentálu. V MSJ (s. 95—96) sa konštatuje, že I. pl. pri vzore dub sú tvary 1. s pádovou príponou *-mi*, 2. a pádovou príponou *-ami*. V poslednom bode (g) sa tvrdí, že prípona *-ami* je v I. pl. v ustálených spojeniach, pri pomnožných podstatných menách a pri slovách, ktoré sa častejšie používajú v pl., napr.: *pomery — pomerami, schody — schodami, fúzy — fúzami* (aj *fúzmi*), *rohy — rohami (rohmi), parohy — parohami, úroky — úrokami (úrokmi), čary — čarami, orechy — orechami, zuby — zubami, zubami-nechtami, za horami za dolami*. Poučka MSJ o tvorení I. pl. príponou *-ami* v bode g je dosť nepresná. Po prvé nie všetky pomnožné podstatné mená mužského rodu vzoru dub majú v I. pl. pádovú príponu *-ami*. Nevzťahuje sa to napr. na pomnožné miestne názvy typu *Kraľovany, Turany, Petrovany, Sučany* atď., v ktorých je v I. pl. pevná pádová prípona *-mi: za Kraľovanmi, pred Turanmi, za Petrovanmi, pod Sučanmi* a pod. Po druhé výskumom úzu viacerých poslucháčov a učiteľov Pedagogickej fakulty UPJŠ v Prešove sme zistili, že pri apelatívach *pomery, schody, orechy, rohy* atď. je v súčasnej spisovnej slovenčine tendencia tvoriť I. pl. pravidelne príponou *-mi: pomermi, schodmi, orechmi, rohmi* atď.

Pri pomnožnom názve *Plejsy* je na konci kmeňa skupina spoluhlások *-js-*. Pri tvorení I. pl. pádovou príponou *-mi by* nastalo zoskupenie troch spoluhlások *-jsm-*. Takéto skupiny sú v slovenčine neobvyklé. Preto je prirodzenejšie tvoriť I. pl. od pomnožného substantíva *Plejsy* pádovou príponou *-ami: Plejsami*. Tvary názvu *Plejsy* by teda mali znieť takto: *Plejsy, z Plejsov, k Plejsom, cez Plejsy, na Plejsoch, za Plejsami*.

Prídavné meno od názvu lokality *Plejsy* treba tvoriť príponou *-iansky: plejsiansky*.

J. Jacko